

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

KƏRİMLİ AFAQ GÜLOĞLAN qızı

“SOSIAL MÜDAFİƏNİN TƏKMİLLƏŞMƏSİ PROBLEMLƏRİ” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “Təhsil, elm və sosial – mədəni sahənin iqtisadiyyatı”

Elmi rəhbər:

i.e.n. Yusifova X.H

Magistr proqramının rəhbəri

Kafedra müdiri:

i.e.d.,prof. Əlirzayev Ə.Q.

BAKİ – 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
FƏSİL I. SOSIAL MÜDAFİƏNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI VƏ METODOLOGİYASI	8
1.1. Sosial müdafiənin zəruriliyi və əsas meyarı.	8
1.2. Sosial müdafiənin əsas istiqamətləri.	13
1.3. Sosial müdafiənin normativ-hüquqi bazası.	22
FƏSİL II. SOSIAL MÜDAFİƏNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	35
2.1. Əhəlinin pensiya təminatının iqtisadi təhlili.	35
2.2. Ünvanlı sosial yardım mexanizminin təhlili.	42
2.3. Məşğulluq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi.	50
FƏSİL III. SOSIAL MÜDAFİƏNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN MEXANİZMLƏRİ	59
3.1 Sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsinin makro mexanizmi.	59
3.2 Sosial müdafiə sisteminin elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsi.	64
3.3 Ünvanlı sosial yardımın təkmilləşdirilməsi	71
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	74
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATLAR	76
PE3IOME	78
SUMMARY	79
REFERAT	80

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Bir çox ölkələrdə olduğu kimi Respublikamızda da dövlətin sosial iqtisadi inkişafının əsas istiqamətini sosial problemlərin həll olunması təşkil edir. Buna baxmayaraq, sosial-humanitar problemlər, iqtisadiyyatda baş verən transformasiyalar ölkənin daim üzləşdiyi məsələlərdəndir ki, bu da nəticədə əhalinin həyat səviyyəsinin lazımi normalarda ödənilməsində ciddi çətinliklər meydana gətirmişdir. Respublikamızda müstəqilliyin ilk vaxtlarında siyasi vəziyyətin, həmçinin dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilə bilməməsi insanların sosial müdafiə sistemində çıxışını tamamilə qarsısını almışdır. Müharibə dövrü və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmaması yoxsuluğun və işsizliyin sürətlə dinamik şəkildə artmasına səbəb olmuş, minimum yaşayış standartlarına vətəndaşların əlyətərliyini aşağı salmış və həsas qrupların yoxsulluq təhlükəsini artırmışdır. Bu səbəbdən dövlətin 1994-2003-cü illəri əhatə edən sosial-iqtisadi siyasət həyata keçirtmişdir. Bu siyasətin həyata keçirilməsində əsas məqsədlərdən biri əhalinin maddi-rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi, yoxsulluq və işsizliyin minimum səviyyəyə azaldılması, əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin sosial müdafiəsinin temini, makroiqtisadi sabitliyin və dayanıqlı iqtisadiyyat sisteminin yaradılmasından ibarət olmuşdur. Məhz bu səbəbdən Azərbaycan dövləti ötən dövr ərzində xalqın həyat rifahını yüksəltmək və firavan gələcəyini təmin etmək üçün sabit iqtisadi baza yaratmaq, həmçinin sosial təminat sisteminin beynəlxalq standartlara uyğun təşkil edilməsi üçün müasir çağırışlara cavab verən sistemin formalaşdırılmağa çalışmışdır. Yoxsuluğun azaldılması və davamlı inkişaf bu müddət ərzində ölkə üçün əsas prinsiplərdən olmuşdur. 2000-ci ildən ölkəmiz BMT tərəfindən irəli sürülmüş minilliyin inkişafı bəyannaməsinə qoşulmuşdur. Bu bəyannamə ölkədə yoxsuluğun azaldılması və təminatı zəif olan əhali kütləsinin daim diqqət mərkəzində olmasını aktuallaşdırmışdır.

Təminat sisteminin yaradılması məsələsi əsasən, maliyyə imkanlarının məhdudluğu, adekvat sosial müdafiə proqramlarının və normativ qanunvericilik aktlarının olmaması həmin dövrdə vətəndaşların lazımi həyat şəraiti ilə təmin edilə bilməməsi səbəbindən meydana çıxmışdır.

Respublikamızın makroiqtisadi sabitliyinin təmin olunması, iqtisadi potensialın yüksəldilməsi, infrastruktur təminatının, biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşmasına 2004-cü ildən başlayaraq icra olunan sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyaları əsas səbəb olmuşdur. “2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında iqtisadi inkişaf və yoxsuluğun azaldılması üzrə Dövlət Proqramı” və “2008-2015-cillərdə Azərbaycan Respublikasında davamlı inkişaf və Dövlət Proqramı” qəbul edilmiş və bunlarla yanaşı paralel sosial təminatla dair normativ qanunvericilik aktları təkmilləşdirilmiş və pensiya, ünvanlı sosial yardım, sosial müavinətlər, məşğulluq və s. məsələləri əhatə edən proqramlar vətəndaşların həyat səviyyəsini yaxşılaşdırılmaq, sosial və iqtisadiyyatda müşahidə olunan müsbət meyilləri daha da möhkəmləndirmək, yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması istiqamətində müvafiq tədbirlərin reallaşdırılmasını və təşkilini davam etdirmək məqsədilə icra edilmişdir. Dövlətimiz sosial təminat sahəsində bir sıra beynəlxalq konvensiyaların müxtəlif maddələrini və bəndlərini ratifikasiya etmiş və bununla bərabər maddələrin ödənilməsi üçün yeni öhdəliklər öz üzərinə götürmüşdür.

Sosial müdafiənin ötən dövr ərzində ilkin formasının yaradılmasına baxmayaraq, sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsi və müasir tələblərə cavab verən sistemin qurulması zərurəti hələ də aktual məsələlərdəndir. Hazırda sosial müdafiə sisteminin daha təkmil və səmərəli təşkili mövcud olan müavinət sistemində müəyyən səmərəsiz müavinətlərin olması və unifikasiyaya ehtiyacın duyulması, pensiya sisteminin maliyyə dayanıqlılığı, yardım sisteminin müasirləşdirilməsi və şaxələndirilməsi nəticədə əhəlinin lazımi həyat şəraiti ilə təmin edilməsi və onların minimum yaşayış standartlarına çıxışı və potensial yoxsulluq və işsizlikdən sığortalanmaları zərurətini göz önünə gətirir.

Azərbaycanın davamlı inkişafı, bütün sosial proqramların uğurlu olaraq həyata keçirilməsi sosial təminat məsələlərinin bu gün də dünya dövlətlərinin qarşı-qarşıya qaldığı mürəkkəb problemlər fonunda dövlətin iqtisadi siyasətinin başlıca elementi olduğunu bir daha sübut edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənabları ölkənin gələcək sosial-iqtisadi inkişaf taleyini və Azərbaycan vətəndaşının

maraqlarını daim üstün tutaraq “Azərbaycan sosial dövlətdir və burada hər şey insanlar üçün, hər şey Azərbaycan vətəndaşları üçün olmalıdır” deyə bildirmişdir.

Yuxarıda qeyd olunanları əsas tutaraq, “Sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsi problemləri” adlı dissertasiya mövzusu aktual olaraq praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında əhalinin, xüsusilə az təminatlı təbəqəsinin həyati vacib olan standartlarla təmin olunmasına və onların sosial müdafiə sistemində çıxışının dayanıqlılığına dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin hazırlanmasından ibarətdir.

Aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi tədqiqat işində qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün prioritet istiqamətlər kimi nəzərdə tutulmuşdur:

- Pensiya və sosial sığorta sisteminin cari normalara uyğun olaraq inkişaf istiqamətlərinin müəyyən olunması.

- Respublikamızda sosial muavinət, pensiya və güzəşt sistemlərinin mövcud vəziyyətinin tədqiqi, qiymətləndirilməsi və inkişaf meyarlarının müəyyən olunması;

- Azərbaycanda sosial yardım sisteminin cari vəziyyətinin tədqiqi, qiymətləndirilməsi və inkişaf meyillərinin müəyyənləşdirilməsi;

- Ölkəmizin müasir sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinə uyğun olan metodologiyaları müəyyənləşdirmək;

- Elmi-nəzəri yanaşmaları sosial təminat baxımından təhlil etmək;

- Digər dövlətlərin uğurlu hesab olunan metodologiyalarından istifadə edərək Respublikamızda həyat səviyyəsi və sosial müdafiə siyasətini qiymətləndirmək.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektı sosial müdafiənin Azərbaycan Respublikasında əsas rolu və təkmilləşdirilməsi problemləridir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqat işinin predmetini müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında mövcud olan sosial müdafiə sisteminin nəzəri-metodoloji aspektlərinə yeni formada yanaşılması təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını sosial sferanın idarəedilməsi istiqamətində tədqiqatlar aparmış görkəmli iqtisadçı alimlərin əsərləri, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi

normativhüquqi aktlar və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları təşkil edir. Analitikstatistik təhlil, iqtisadi riyazi və məntiqi ümumiləşmə, statistik sorğu və qrafik usullarından dissertasiya işində istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işinin informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının, Dünya Bankının, Elmi Tədqiqat İnstitutlarının materalları, Əmək və Əhalinin SosialMüdafiə, İqtisadiyyat, Səhiyyə Nazirlikləri, eləcə də digər nazirlik və komitələrin, həmçinin internet məlumatları istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yenilikləri. Sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsi müxtəlif elmi-nəzəri mövqedən əsaslandırılmış, problemə müasir kontekstdə yanaşılması imkanları müəyyən edilmiş, respublikada sosial müdafiəni formalaşdıran kompleks amillərin təsir dərəcəsi qiymətləndirilmiş və onların təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər irəli sürülmüşdür.

- Respublikamız ilə müqayisədə dünya ölkələrində sosial müdafiənin və onun struktur elementlərinin fərqləndirici xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir;

- Pensiya və sosial sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə strateji istiqamətlər göstərilmiş və əsaslı təkliflər irəli sürülmüşdür;

- Sosial müavinət sistemlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə perspektiv imkanlar müəyyənləşdirilmişdir;

- Əhalinin social müdafiəsinin dövlət təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- 2015-ci ildə baş vermiş devalvasiyanın Azərbaycanın “İnsan İnkişafı İndeksi”ndəki mövqeyinə müsbət və mənfi təsirləri dəyərləndirilmişdir.

Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin nəticələrindən sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının hazırlanmasına, sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirlərin işlənilməsinə, məşğulluğun təmin olunmasına, əhalinin sosial müdafiəsinin maliyyə təminatının yüksəldilməsinə dair praktiki əhəmiyyətli təkliflər hazırlanmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin həcmi 74 səhifədir.

FƏSİL I. SOSIAL MÜDAFİƏNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI VƏ METODOLOGİYASI

1.1. Sosial müdafiənin zəruriliyi və əsas meyarı.

Cəmiyyətin durmadan artmaqda olan tələbatlarının qarşılınması müxtəlif vasitələrin, yolların axtarılmasını və formalaşdırılmasını əhəmiyyətli etmişdir. Eramızdan əvvəl cəmiyyətin yeni formalaşdığı, fizioloji varlıqdan sosial varlığa keçid etdiyi bir zamanda, icma münasibətləri dövründə icmanın ayrı-ayrı iştirakçılarının sosial ehtiyacları, sosial fərqləri, həyat tərzində əsaslı müxtəlifliklər mövcud olmuşdur. Buna baxmayaraq, o cür mühitdə insanlar sosial ehtiyaclarını qarşılamaq üçün obyektiv şərait, sadə, primitiv formada tələbatlarını ödəmək üçün yardım və idarəetmə mexanizmi mövcud deyildi. O, dövrlərdə sosial problemlər cəmiyyətin ictimai-sosial münasibətlərinin daxilində o qədər də tam nəzərə çarpmırdı, hakim sinfin mənafeələrinin realizə olunması, hökmranlıq münasibətləri çərçivəsindən əsas yer tuturdu. Həmin dövrdə mövcud olan insanların kölə, qul və canlı alət formasında idi, bu səbəbdən də sosial ehtiyaclarının qarşılınmasından danışmaq belə əsassız olardı. Belə ki, intellektual və mənəvi hesab olunan bacarıqları deyil, insanların özü mülkiyyət obyektinə çevrilməklə bərabər hüquqi-iqtisadi asılılıq kimi hesab olunurdu. Başqa bir tərəfdən yanaşıldıqda görürük ki, qulların özünün azad olmaq üçün mübarizə etməsi hakim sinfin onlara ictimai-siyasi və sosial baxımdan münasibətlərini dəyişməyə məcbur eləmiş və insanlara qarşı daha humanizm mövqeyindən yanaşmağa gətirib çıxarmışdır.

Dövlətin feodal münasibətləri dövründə funksiyaları daha da genişlənməsi, dövlətin iqtisadi-sosial maraqlarının formalaşması, bazar iqtisadi münasibətlərinin yaranması şərtləri həmin dövrdə mövcud olan sinfi cəmiyyətlərin, həmçinin təhkimli və orta gəlirli hesab olunan kəndlilərin həyat səviyyəsinin nisbətən yaxşılaşması, gündəlik yaranan sosial ehtiyaclarının qarşılınması məsələləri daha qabarıq formada təzahür etməyə başladı.

Birbaşa "əhalinin sosial müdafiəsi" ifadəsi mövcud olmasa da, əhalinin ehtiyacı olan təbəqələrinə qayğı göstərilməsinin əhəmiyyəti barədə müxtəlif fikirlər

yanmağa başlamışdır. Bu onu göstərir ki, burada humanizm, insafıq, xeyirxahlıq kimi prinsiplərə əsaslanmanın əhəmiyyəti həmişə ön plana çəkilməşdir. Vətəndaşların yoxsul, əlil, sosial cəhətdən zəif soydaşlarına yardım göstərməsi, kömək göstərmələrinin əhəmiyyəti, dövlət başçıların öz rəiyyətlərinə münasibətdə qayğıkeşlik çərçivəsindən yanaşmalarının vacibliyi də əsaslandırılmış formada öz əksini tapmışdır.

Sosial müdafiə tədbirlərinin təşkil olunması XVII əsrin sonlarından başlamışdır. Lakin, buna baxmayaraq, 1930-cu illərdə Amerika Birləşmiş Ştatlarında ilk dəfə sosial müdafiə termini işlənmişdir. 1942-ci ildə «Beveric Planı»nın qəbulundan sonradaha geniş istifadə olunmağa başlamışdır. Bunun nəticəsində də ilk dəfə olaraq sosial təminat sadəcə muzzdlu işçilərə aid deyil, ümumilikdə ölkə əhalisinin hamısına aidedilmişdir. Sosial müdafiə ilə bağlı qanunlara gəldikdə isə, burada bir sıra Qərbi Avropa ölkələrini nümunə gətirə bilərik. Buraya dənizçilər üçün nəzərdə tutulan ilk pensiya təminatı rejimini qeyd etmək olar ki, bu rejimdə 1681-ci ildə Fransada qəbul olunub. Bu qəbul olunan pensiya təminatı rejimindən bir əsr sonra isə həmin sistem dövlət qulluqçularına, 1831-ci ildən hərbi qulluqçulara, daha sonra digər sahələr üzrə çalışanlara da tətbiq olunmağa başlanmışdır. 1779-cu ildə İtaliyada «Monte De Paski diSiena» bankı işçilərinin pensiya sistemi tətbiq edilmiş və həmin ildə də muzzdlu işçilərin istehsalatda bədbəxt hadisələrdən könüllü sığorta olunmaları barədə qanun qəbul edilmişdir {22,19}. Almaniyada 1883-1889-cu illərdə O. Bismark tərəfindən qəbul olunmuş qanunlar əslində sonradan sosial müdafiə sisteminin əsas elementi olan sosial sığortanın təməli olmuş, ABŞ-da isə 1935-ci ildə məqsədi yaşlıları, şikəstləri və işsizləri sosial risklərdən qorumaq olan ilk sosial müdafiə qanunu qəbul olunmuşdur.

Əhalinin sosial müdafiəsi məsləsinin iqtisadi anlayış kimi iqtisadi dövrüyyəyə gec daxil olması səbəbi bu anlayışın XX əsrdə öyrənilməyə başlanılması ilə əlaqəlidir. Belə ki, nisbətən əvvəlki zamanlarda yaşamış iqtisadçılar bu sahədə araşdırma və tədqiqatlar etməmişdirlər. Lakin bazar iqtisadi münasibətlərinin tənzimlənməsinin əhəmiyyətliliyi tezisinin qəbul olunması ilə, əsasən də son

dövlərdə bu sahədə olan problemlər kifayət qədər yüksək maraq yaradan sosial-iqtisadi problem kimi nəzərdə tutulur.

Ümumiyyətlə, sosial müdafiə bütün cəmiyyəti müəyyən həyat səviyyəsi ilə bağlı olan tələblərini təmin edən və ayrı-ayrı qrupların xüsusi dövlət qayğısının həyata keçirilməsinə xidmət edən iqtisadi, sosial və hüquqi tədbirlər cəmidir. Əhalinin sosial müdafiəsinin həyata keçirilməsində əsas yeri minimal sosial zəmanət, sosial standartlar və sosial sığorta; pensiya təminatı; aztəminatlı və sosial cəhətdən zəif əhali qruplarına yardımını nəzərdə tutur {23,133}. Sosial müdafiə təkcə sosial sığorta və sosial təminata yönəldilmiş sosial tədbirləri deyil, dövlət sosial infrastrukturunu sahələrinin formalaşdırılmasını da özünə aid edir. {24, 10}. Əhalinin sosial müdafiəsinin təşkili həm əmək qabiliyyətli əhalinin əmək resurslarının formalaşması, inkişafı və istifadəsi üzrə sosial tələbatlarının təmini, həm də əmək qabiliyyəti olmayan əhalinin yaşayışının təmin olunması üzrə məcmu tədbirlər sistemini özünə daxil edir.

Dövlətin sosial siyasətinin həyata keçirilməsində sosial müdafiə əsas prioritet məsələ olur ki, buda öz növbəsində bazar iqtisadi münasibətlərinin cəmiyyətdə reallaşdırma bilmədiyi funksiyalarının həyata keçirilməsini təşkil edir. Araşdırmalara görə, bazar mexanizmi sisteminin kortəbii formada reallaşdırılmasının mənfi halları meydana gəlir ki, buraya vətəndaşların tələbatını tam qarşılamağa, cəmiyyətin ehtiyaclarını təmin etməyə istiqamətləndirilmiş birbaşa biznes mühiti ilə əlaqəli olmayan daxili fondların formalaşmasına şərait yaratmır. Daxili fondların formalaşması nəticəsində sosial yönümlü sahələrin yəni, təhsil, elm, mədəniyyət, səhiyyə və.s. həmçinin sosial transfertlər və sosial sahələrin təminatı həyata keçirilir. Bazar mexanizminin digər neqativ halına, əmək qabiliyyətli məhsuldar qüvvələrin daimi məşğulluğunun və mütmadi əmək fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan gəlirlərinin formalaşmasını təmin edə bilmir. Bazar iqtisadi münasibətlərinin üstünlük təşkil etdiyi cəmiyyətdə əmək qabiliyyətli işçilər özlərinin daimi iş yerlərini qorunmalıdırlar ki, bu da nəticədə sosial qütbləşməyə, cəmiyyətin varlı və kasıb təbəqələşməsinə gətirib çıxarır. Dövlət tərəfindən sosial-iqtisadi baxımdan tənzimlənmə həyata keçirilmədikdə bu proses fəaliyyətini yalnız mənfəət güdməkdə

olan təbəqələrin çoxluq təşkil etməsinə, həmçinin öz növbəsində korrupsiya hallarının və cəmiyyətdə sosial təzadlar meydana gətirən antiictimai təzahürlərin stimullaşmasına səbəb olur.

Aparılan nəzəri tədqiqatlar belə göstərir ki, bazar iqtisadi münasibətləri mühitində cəmiyyətin sosial müdafiəsinin formalaşdırılması mexanizmi dövlətin iqtisadi inkişaf səviyyəsində də müsbət irəliləyişlərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Ölkənin iqtisadi inkişafı ilə sosial müdafiə mexanizmi arasındakı əlaqəni sistemləşdirmək mümkündür. Bu da aşağıdakı kimi təşkil oluna bilər:

- Sosial müdafiə mexanizmi əmək qabiliyyətli əhalinin geniş təkrar istehsalı prosesində iştirakına müsbət təsir göstərir ki, bunun da nəticəsində iqtisadi inkişafda əmək fəaliyyəti və təşəbbüs göstərmək meylləri öz pozitiv təsirini biruzə verir.

- Sosial müdafiənin təmini əhalinin hər bir nümayəndəsinin sosial stabilliyi kimi rol oynayır, bunun da nəticəsində, əsasən iqtisadi sahələrdə fəaliyyət göstərən əhalinin öz fəaliyyətlərində boşdayanmalarının qarşısını alır və xalq rəsərrüfatının digər sferaları arasında iqtisadi inteqrasiya münasibətlərinin gücləndirilməsinə öz müsbət təsirini göstərir.

- İqtisadi inkişafın stimullaşdırılmasında sosial müdafiə işçilərinin əmək haqqı və əmək fəaliyyəti nəticəsində əldə etdikləri gəlirlərin onların ehtiyac və tələbatlarını qarşılanması öz rolunu oynayır.

- Sosial iqtisadi böhran vəziyyətinin aradan qaldırılması üçün sosial müdafiə mexanizminin səmərəliliyi əmlak və pul formasında əldə olunan gəlirlər arasındakı differensasiyanın təmin olunması ilə bağlıdır.

Bildirmək lazımdır ki, sosial müdafiə mexanizmində müsbət irəliləyişlərin əldə olunması istiqamətində başlıca olaraq iqtisadi böhranın mənfi təsirlərinin zəiflədilməsindən çox asılıdır. Nəzərdə tutmaq lazımdır ki, əgər bir ölkədə istehsalın həcmi azalarsa, idxal edilə mal və material (məhsullar) ölkə əhalisinin daim artmaqda olan ehtiyac və tələbatlarını qarşılaya bilmirsə, bu zaman bunun nəticəsində istehlakın aşağı səviyyəyə enməsinin qarşısının alınması mümkün olmayacaqdır. Deməli, iqtisadi böhran şəraitində olan bir ölkənin sosial müdafiə tədbirlərini

reallaşdırıla bilməyəcəkdir. Lakin, bütün bunlara baxmayaraq dövlər özünün sosial müdafiə mexanizminin qurmalı, həmçinin əhalinin aztəminatlı vətəndaşlarına dövlət büdcəsi çərçivəsində sosial yünümlü qayğısını göstərməsi əhəmiyyətlidir.

Ümumiyyətlə, sosial müdafiənin təşkili zamanı əhalinin sosial qrupları daxilində reallaşdırılan maddi, maliyyə təhlükəsizliyi meyarlarının əsas götürülməsi ilə həyata keçirilir. Bu meyarların əsas götürülüb təşkil olunmasında bir neçə istiqamətə nəzərdə tutulur ki, bunlara da aşağıdakılar aiddir:

- Əhalinin əmək pensiyası ilə təmin olunması;
- Sosial pensiyaların əhalinin əlil qrupları üçün həyat səviyyələrinin yüksəldilməsinə yönəldilməsi;
- Ünvanlı sosial yardım mexanizminin təşkili;
- Sosial müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- Əhali arasındakı aztəminatlı vətəndaşların həyat səviyyələrinin yüksəldilməsi.

Beləliklə, sosial müdafiə öz əsas məqsədinə uyğun olaraq əməyin, sağlamlığın mühafizəsi, insanın minimum normal həyat tərzi, həyat fəaliyyəti və aztəminatlı təbəqəsi üçün normal həyat səviyyəsinin təmin olunmasına yönəldilmişdir.

1.2. Sosial müdafiənin əsas istiqamətləri.

Hər bir iqtisadi münasibətlər şəraitində sosial müdafiə cəmiyyətin hansı təbəqələrinə aid olunması barədə bir çox suallar meydana çıxır. Praktiki fəaliyyətdə uğurlu nəticə alınan dünya təcrübələrində vurğulanır ki, bazar iqtisadi münasibətlərində fərdi əmək fəaliyyəti nəticəsində vətəndaş özünün öz vəziyyətini təmin etmək, tələbat və ehtiyaclarını qarşılıya bilmərsə bu zaman sosial müdafiə tədbirləri əhalinin bu təbəqəsinin həyat səviyyəsinin artırılmasına istiqamətləndirilsin. {4, 12} Sosial müdafiədən daimi yararlanan sosial cəhətdən zəif olan əhaliləri də aid edirlər. Sosial cəhətdən zəif təbəqələr dedikdə, minimum istehlak büdcəsinin məcmu gəlirlərindən yüksək olan əhali katiqoriyaları aid olunur.

Sosial müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsi praktiki cəhətdən daha məqsədyönlü hesab olunan kriteriyaları ilə müəyyənləşdirilir ki, bunlara da aşağıdakılar aiddir:

- Vətəndaşların əmlak senzləri;
- Cəmiyyətin pul formasında olan əmanətləri;
- Əhali gəlirlərinin minimum istehlak büdcəsindəki çəkisi;
- Sosial transfertlərin və əmək haqqının səviyyəsi.

Sosial müdafiənin əsas istiqamətləndiyi təbəqələr bildiyimiz kimi, sosial cəhətdən zəif olan kateqoriyalardır ki, bunlara da konkret olaraq dövlət qayğısına ehtiyacı olan çoxuşaqlı ailələr, əlillər, yaşlılar, pensiyaçılar, öz ehtiyac və tələbatlarını qarşılaya bilməyən əhalilər və.s. aiddir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində göstərilir ki, sosial cəhətdən zəif ətmin olunan əhali nəinki dövlət tərəfindən, həmçinin cəmiyyətin özü tərəfindən də qayğı göstərilir. Müavinatların natural və dəyər formasında dövlət qayğısına ehtiyacı olan əhali kütləsinə və bu qəbildən olan təbəqələrin sosial müdafiəsində əhəmiyyətli rol oynayır.

Bazar iqtisadi sistemində olan dövlətlərin təcrübəsi göstərir ki, natural və dəyər formasında əhalinin aztəminatlı təbəqələrinə olunan yardımların göstərilməsi müəyyən çətinliklərlə qarşı-qarşıya qalır. Belə ki, əhali arasında dövlət yardımını almaq arzusunda olan əhali mövcud olduğundan, həqiqətən ehtiyacı olan əhaliyə yardım göstərilməsində çətinliklər yaranır. Cəmiyyətdə əhalinin aztəminatı əhali təbəqəsini müəyyən etmək bir qədər mətin məsələdir. Bu səbəbdən, kasıblıq səviyyəsinin göstəricisini müəyyənləşdirməklə, sosial yardım göstərilməsi hüququna malik olan əhali təbəqəsi müəyyən edilir. Kasıblıq səviyyəsinin göstəricisi sosial iqtisadiyyatda yaşayış minimumunun köməyi ilə müəyyənləşdirilir. Yaşayış minimumu özündə sosial və fizioloji minimumu birləşdirir. Sosial minimum dedikdə, mənəvi və sosial tələbatın qarşılanmasına çəkilən minimum xərcin məcmusu başqa sözlə, fiziki tələbatların ödənilməsinin minimum normasıdır. Sosial tələbat özündə ehtiyac və tələbatların qarşılanması üçün zəruri hesab olunan dəyər formasında əmtəə və xidmətlərin məcmusunu aid edir. Nəticədə, yaşayış minimumundan əlaqəli olaraq kifayət qədər gəliri olmayan, tələbat və ehtiyaclarını

qarşılaya bilməyən müəyyən bir sosial cəhətdən zəif olan əhalinin hissəsi sosial yardım almaq hüququna malik olur. Bildirmək lazımdır ki, əhalinin sosial cəhətdən zəif təbəqələrinin müəyyənləşdirilməsi və onlara sosial yardımların göstərilməsi bazar iqtisadi sistemində olan dövlətlərdə əsas məsələ kimi daima gündəmdə olur. Əhali gəlirlərinin səviyyəsi, əhalinin ailə vəziyyəti, həmçinin sağlamlığı baxımdan narahatçılığının olması bir kriteriya kimi praktikada sosial cəhətdən zəif olan əhali təbəqələrinin müəyyən edilməsində əsas şərtlər kimi nəzərdə saxlanılır. Dövlətin bu təbəqəsindən olan vətəndaşlara sosial yardımlar müxtəlif cür, buraya birdəfəlik natural və dəyər formasında və ya pulsuz ərzaqla təmin olunmasında, qocalar, ahıllar üçün yaşayışlarının təmin olunması üçün qocalar evində, tibbi köməklik formasında, hüquqi yardımların göstərilməsində, psixoloji konsultasiyaların təşkilində və.s. təmin olunur.

Bazar iqtisadi sisteminə keçid dövründə əhalinin sosial müdafiəsi probleminin artmasına səbəb olan faktorlara qiymət, inflyasiya dərəcəsi, məşğulluq səviyyəsinin azalması, baş verən sosial-iqtisadi böhran vəziyyəti və.s. öz mənfi təsirini göstərir. Bu səbəbdən mal və xidmətlərin qiymət səviyyəsinin artımı əhalinin həyat səviyyəsinin pisləşməsinə maneə olmaq məqsədi ilə dövlət tərəfindən gəlirlərin indeksləşdirilməsi siyasəti reallaşdırılır. Bunun da nəticəsində də sosial müdafiə mexanizmi əsas mövqeni tutur. Praktika göstərir ki, cəmiyyətin inflyasiya nəticəsində zərər çəkməsinin azaldılması üçün sığorta məqsədi ilə əhaliyə dövlət büdcəsi vasitəsi ilə qarşılanan əmək haqqı, pensiya, təqaüd və digər gəlir növlərinin ölkə ərazisində mövcud olan pərakəndə satış qiymətlərinin səviyyəsinə uyğunlaşdırılaraq yükəldilir. Bu da sosial müdafiənin təmin olunmasında gəlirlərin indeksləşdirilməsi siyasətinin əhəmiyyətini vurğulayır.

Maliyyə resurslarının məhdudluğu halı bazar iqtisadi münasibətləri sistemində keçmiş dövlətlərdə qaçılmaz haldır. Bu da nəticəsində sosial müdafiənin həyata keçirilməsində çoxsaylı problemləri meydana gətirir. Bu dövrdə dövlət büdcəsi hesabına qarşılanan gəlirlərin ödənilməməsi ölkədə həyata keçirilən sosial siyasətin və sosial tədbirlərin effektivliyinin azalan istiqamətdə enişinə səbəb olur. Belə ki, praktiki olaraq əhalinin sosial müdafiəsinə istiqamətləndirilmiş tədbirlərin maliyyə

baxımdan təminatı olmadıqda onun əhatə dairəsinin genişləndirilməsinə nail olunmayacaqdır.

Dövlətin həyata keçirdiyi sosial siyasət, aztəminatlı əhali kateqoriyalarının sosial müdafiə olunması maliyyə təminatı kifayət olmadan öz nəticəsini verə bilməyəcək. Ümumiyyətlə, maliyyə təminatı dedikdə, dövlətin həyata keçirdiyi siyasətlərin, o cümlədən bu və ya digər tədbirlərin reallaşdırılması üçün istiqamətləndirilmiş maliyyə ehtiyatlarının cəmi hesab olunur. Əhalinin sosial müdafiəsinə yönəldilmiş maliyyə təminatı anlayışı isə, əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin həyat səviyyəsinin stabil saxlanması, həmin əhali hissəsinin minimum istehlak büdcəsinin dəyəri həcmində istehlakın realizə olunması, həmçinin lazımı ehtiyac və tələbatların ödənilməsinə istiqamətlənmiş maliyyə ehtiyatlarının məcmusu nəzərdə tutulur. Sosial müdafiənin maliyyə təminatının olması əhali üçün başlıca olaraq iqtisadiyyatın sosial yönümlülüyündə, büdcənin təyinatında həmçinin siyasi-iqtisadi sistemin spesifik xüsusiyyətlərində özünün əhəmiyyətliliyini göstərir.

Büdcə daxilolmalarının kifayət həcmdə olması əhalinin sosial müdafiəsinin maliyyə dayanıqlığını birbaşa özündən asılı edir. Əhalinin sosial müdafiəsinə yönləndirilmiş maliyyə vəsaitləri bir çox məsləhlərlə əlaqədardır ki, bunlara da cəmiyyətin psixologiya vəziyyətində, keçmiş və yeni formalaşmaqda olan tendensiyaların bütünlükdə hakim mövqe tutması ilə bağlıdır. Belə ki, yeni iqtisadi sistemə keçid şəraitində əhalinin psixologiyasında nostalji eqalitar sosial bərabərliyə olan yönlənmə meyllərinin üstünlüyü və bununla bərabər olaraq sosial sahələrin maliyyələşdirilməsinə istiqamətləndirilən budcə vəsaitləri həcmində məhdud olması cəmiyyətin sosial müdafiəsində bir çox problemlər meydana gətirmişdir. Həmin bu keçid dövründə əhalinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsində üzləşilən kəskin problemlərin yaranması səbəblərindən hesab olunan faktorlardan biri də əhalinin uzunmüddət ələbaxımlılıq psixologiyasında olması idi. Bu psixologiyanın özünün başlıca mənfi halı onda ibarət idi ki, burada əhalinin heç bir nümayəndəsi əmək və təşəbbüskarlıq fəaliyyəti göstərmir və bununla yanaşı dövlətin hesabına yaşaycaqlarını hesab edirdilər. Məhz bu səbəbdən büdcə məhdudluğu, ələbaxımlılıq və eqalitar sosial bərabərlik meyllərinin üstünlük mövqe tutduğu keçid şəraitinin ilk

mərhələsində maliyyə təminatı əhalinin sosial müdafiəsinin təmin olunması üçün kifayət olmadı.

Sosial müdafiə və ümumilikdə iqtisadiyyatın sosial sahələrində maliyyə dayanıqlığının təmin olunması üçün bir neçə tədbirlər həyata keçirilir ki, bunlarda öz əhəmiyyətlik dərəcələrinə görə aşağıdakı kimi səciyyələndirilir:

- Sosial inkişafın təmin olunması ilə bağlı qarşıya qoyulan vəzifələrin icrası zamanı dövlət və yerli hakimiyyət idarələri qarşılıqlı məsuliyyətin müəyyənləşdirilməsi üçün və həmçinin sosial müdafiə ilə sosial inkişafa dövlət büdcəsindən kifayət olacaq məbləğdə vəsaitin ayrılmasının qanunvericilik aktları ilə təmin olunması;

- Yerli hakimiyyət idarələrinin cəmiyyətin sosial problemlərinin həll olunması ilə əlaqəli səlahiyyətlərinin artırılması, onların vətəndaşların sosial müdafiəsinin formalaşdırılıb inkişaf etdirilməsi üçün xüsusi vəsaitlər ayırmaq imkanlarının yüksəldilməsi;

- Dövlət büdcəsindəki sosial müdafiənin təmin olunması ilə əlaqəli olan maliyyə-vergi sektorundakı ağırlığını regionlara hissə-hissə tədricən ötürülməsi;

- Maliyyə normativlərinin ümumilikdəki ölkə və regionlar üzrə yaşayış minimumuna daxil olan məhsul və xidmətlərin dəyərinin müəyyən edilməsi;

- Yaşayış minimumunun yaxşılaşdırılması üçün dövlət büdcəsindən ayrılan xərclərin yəni, əmək haqqı, pensiya, təqaüd və sosial müavinətlərin dərəcəsinin normalaşdırılması;

- Məhdud olan büdcə resurslarından cəmiyyətin sosial müdafiəsinin maliyyə təminatının formalaşdırılması üçün səmərəli istifadə olunması.

Maliyyə təminatını formalaşdırmaq məqsədi ilə əhalinin sosial müdafiəsini təmin edərkən məqsədli büdcə təyinatlı fondlarla bərabər qeyri-büdcə fondlarından da istifadə olunması səmərəli hesab olunur. Əhalinin sosial müdafiəsində məcburi sosial sığorta sistemindən faydalanmaq da praktiki cəhətdən əhəmiyyətli sayılır. Sosial sığorta fondları iki rejimdə fəaliyyət göstərir ki, bunlar da: öz-xərcini ödəmə və

özünü maliyyələşdirmədir. Sosial sığorta fondlarının maliyyələşməsi sığorta haqlarının toplanması ilə təmin olunur.

Dövlət büdcəsinin sosial yönümlü olması sosial müdafiəni maliyyə dayanıqlığının formalaşmasında müsbət rol oynayır. Büdcənin sosial yönümlülüyünü reallaşdırılması əhalinin sosial müdafiəsinin etibarlılığının təmin edilməsində özünü bir neçə istiqamətdə əks etdirir:

- Vətəndaşların ümumdövlət sosial qərantiyalar ilə təmin olunması, həmçinin ölkəni sosial-iqtisadi böhrandan çıxarmaq məqsədi ilə sosial müdafiə sektorunda hüquq və təminatlar sisteminin formalaşdırılmasında;

- Sosial tranfərlərin regionlarda yaşayan aztəminatlı əhaliyə də şamil edilməsində;

- Regionlarda məskunlaşan əhaliyə yaşayış minimumu səviyyəsidən işsizliklə əlaqəli müavinətlər ilə təmin olunmasında.

Dövlətin sosial funksiyaları son dövrdə baş verən iqtisadi sistemin transformasiyası ilə bağlı olaraq geriləmişdir. Mənfi təzadlar meydana gətirən böhran əhalinin sosial həyatına da öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, cəmiyyətin sosial strukturunun daha çox deqradasiyaya uğraması, cəmiyyətin sürətli dinamika ilə kasıblaşma təbəqəsinə çatması, kütləvi işsizlik halının yaranması, həyat səviyyəsinin enməsi və qütbləşmə təbəqəsinin daha da kəskinləşməsini meydana çıxarmışdır ki, bu da ölkənin milli təhlükəsizliyinə mənfi təsir olaraq zərbə altına salmışdır.

Kəpət qoyuluşlarının həyata keçirilməsi əhalinin sosial müdafiəsinin maliyyə dayanıqlığı iqtisadiyyatın sosial sferasının təmin olunmasında da əhəmiyyətlidir. Bu sahədə bir çox dünya ölkələrinin praktiki təcrübəsinə fikir verə bilərik və görərik ki, cəmiyyətin sosial müdafiəsinə dövlətlə bərabər yerli idarəetmə orqanları da öz qayğılarını göstərirlər. Yerli idarəetmələrin strukturları tərəfindən sosial müdafiənin təmin olunması üçün maliyyə təminatı iki formada istiqamətləndirilir.

Birincisi, birbaşa maliyyə vəsaitlərinin əhalinin, həmçinin aztəminatlı qurumların sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün birdəfəlik maliyyə dəstəyinin təşkil olunması.

İkincisi, yerli idarəetmə tərzindən əhalinin aztəminatlı təbəqəsinə göstərilən mütəmadi təşkil olunan maliyyə vəsaitləri aid olunur. Mütəmadi maliyyə yardımlarının yerli idarəetmə orqanları tərəfindən vətəndaşların sosial müdafiəsinə yönləndirilməsi onların alternativ sosial yardımlarla təmin edilməkdir. Bu da süsüsilə, aztəminatlı əhalinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında əhəmiyyətli yeri vardır.

Əhaliyə sosial müdafiənin maliyyə yardımının göstərilməsi yalnız müavinətlərlə, pul və natural formasında deyil, həmçinin sosial sferada fəaliyyət göstərən qrumlara dövlət tərəfindən sosial qarantiyaların təşkili ilə də reallaşdırılır. Belə ki, qarışıq maliyyələşdirmənin təhsil və səhiyyədə həyata keçirilməsi, əsasən də aztəminatlı əhalinin sosial müdafiəsində təşkili əvəzsiz qarantiya rolunu oynayır. Bazar iqtisadi münasibətlərinin olması ilə bağlı olaraq təhsil və səhiyyə sferasında pullu xidmətlərin fəaliyyət göstərməsi bu sahələrin özünümaliyyələşdirmə baxımından fəaliyyət göstərmələri kimi şərh olunur. Bu prosesin özünəməxsus müsbət meyilləri vardır ki, buraya ilk öncə təhsil və səhiyyədə xidmət sahələrinin maddi-texniki təchizat bazalarının formalaşdırılıb, təkmilləşdirilməsi, həmçinin bu sahələrdə Elmi Texniki Tərəqqinin yeni nailiyyətlərindən istifadə olunmaqla bu sahəyə uyğun istehsal olunan texnologiya ilə təchiz olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Bunlara baxmayaraq qeyd etməliyik ki, cəmiyyətin sosial tərkibi yekcins olmadığı və əhalinin bir-birindən fərqlənən alıcılıq qabiliyyətli müxtəlif kateqorialardan ibarət olmasıdır. Nibətən aztəminatlı əhali təbəqəsi bu sahənin xidmətlərindən ən az dərəcədə istifadə etdiyi halda, bir az imkanı yaxşı olan əhali təbəqəsi və ya imkanlı əhali kateqoriyaları təhsil və səhiyyənin xidmətlərindən daha çox yetərincə faydalanmaq imkanları olur.

Sosial müdafiənin maliyyə təminatlılığı istehsalın iqtisadi faydalılığından və həmçinin dövlət tərəfindən Milli Gəlirin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi siyasəti ilə bir başa əlaqəlidir. İstehsalın iqtisadi səmərəliliyinin artırılması xalq təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisə və təşkilatların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin gəlirlə qarşılınması və yekunlaşdırılmasıdır. Bu da vergidaxil olmalarının, istehsal sferasında fəaliyyət göstərən əhalinin gəlirlərinin yüksəldilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Bunun nəticəsində də işçilər daha çox əmək haqqı

qazanmaq, aztəminatlı qurumlar və büdcədən maliyyələşən işçi kütləsinin pensiyalarının, müavinatlarının daha çox olmasına gətirib çıxarır.

İnkişaf Etmiş Ölkələrin təcrübəsinə yanaşsaq belə nəticəyə gələrik ki, keçid şəraitində əhalinin sosial müdafiəsi mexanizmi və maliyyə təminatlılığı iki istiqamətdə təşkil olunur. Bunlara:

1. Sosial müdafiəyə əmək qabiliyyətli işçilərin adaptasiyasının təşkil olunması;
2. Əmək qabiliyyətli olmayan və dövlət qayğısına ehtiyacı olan əhali təbəqəsinin sosial müdafiəsinin təmin olunması.

Dövlət əmək qabiliyyətli işçilərin həyat səviyyəsini ölkədə mövcud olan pərakəndə satış qiymətlərin əsasən öz ehtiyac və tələbatlarını qarşılıya bilmək səviyyəsinə çatdırmaq üçün əmək qabiliyyətli işçilərin sosial müdafiəsinin təmin olunmasının yeni şəraitdə adaptasiya olaraq uyğunlaşmasını və onların istehsal sahəsindən əldə etdikləri gəlirlərin səviyyəsinin artırılmasını əsas götürür. Əmək qabiliyyətli olmayan və dövlət qayğısına ehtiyacı olan əhali təbəqəsinin sosial müdafiəsinin təmin olunmasında isə daha çox ünvanlı sosial yardım siyasəti həyata keçirilir. Tədqiqatlar göstərir ki, əmək qabiliyyətli işçilərin sosial müdafiəsinin təmin olunmasında adaptasiya təmayüllərinin realizə olunması dövlət üçün asan başa gələn və daha əlverişli, səmərəli xarakterdədir. Belə ki, bu proses zamanı dövlət büdcəsindən diqqət çəkəcək maliyyə xərclənməsi reallaşdırılmır və büdcənin maliyyə yüklənməsi azalır. Adaptasiya prosesində əsas məsələ vətəndaşların məşğulluğunun təmini, əhalinin öz iş qüvvəsini təkrar istehsal etməsi, həmçinin asudə vaxtlarının təmin olunmasına, əmək haqqının ödənilməsinin tənzimlənməsində, işçilərlə müəssisə və təşkilatlar arasında həmkarlar ittifaqlarının sosial tərəfdaşlıqda rolunun artırılması, vergidaxil olması və sosial sığortanın daha səmərəli olmasına istiqamətləndirilir.

Ölkədə kasıblığın səviyyəsinin aşağı salınmasına təsir edən məsələlərdən biri bildiyimiz kimi əhalinin sosial müdafiəsinin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılmasıdır. Sosial müdafiə istiqamətlərinin maliyyələşdirilməsinin maliyyə təminatlılığı aşağıdakı kimi səciyyələndirilir:

- a. Pensiya fondunun maliyyələşməsi:
 - pensiya fondunun formalaşdırılması;
 - pensiya sistemində həyata keçirilən islahatlarla bağlı olan xərclər;
 - qeyri-dövlət pensiya fondunun formalaşdırılması.
- b. Sosial sığorta fondlarının maliyyələşməsi:
 - tibbi sığortanın maliyyələşməsi.
- c. Məşğulluq fondlarının maliyyələşdirilməsi.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, hər bir dövlətin həyata keçirdiyi sosial yönümlü proqramlar əhalinin sosial müdafiəsinin daha səmərəli nəticə verməsi ilə əhəmiyyətli dərəcədə bağlıdır. Sosial müdafiə sferasında həyata keçirilən dövlət proqramlarının qarşısında duran əsas məsələlər, cəmiyyətdə mövcud olan əmək və təsərrüfatçılıq fəaliyyətindəki fəallığını stimullaşdırmaq sayəsində cəmiyyətin həyat səviyyəsini yüksəltmək, həmçinin əmək qabiliyyətli əhalinin əməyi və işgüzarlığı nəticəsində ailəsinin firavanlığını təmin edə bilməsi səbəbindən həyata keçirilir. Səmərəli sosial müdafiə siyasət həyata keçirən zamanda dövlətin əhalisi müxtəlif bank-kredit sahəsində əmanətlərinin yaradılmasında və bu əmanətlərin əlavə gəlirin əldə olunması üçün mənbə kimi investisiya yatırımında daha səmərəli istifadəsinə əlverişli şərait yaratması ilə səciyyələndirilir. Keçid dövründə sosial öhdəliklərin həyata keçirilməsi üçün sosial müdafiə siyasəti elmi cəhətdən əsaslandırılmış formada həyata keçirilməsini tələb edir. Dövlət sosial öhdəliklərin vəyəndaşlar qarşısında təmin olunması üçün pensiyaçılar, əlillər, çoxuşaqlı ailələr, əməkqabiliyyəti olmayan və bu kimi aztəminatlı əhali qruplarının həyat səviyyəsini təmin etmək üçün səmərəli yollar müəyyən edir. Sosial öhdəliklərin təmin olunması üçün dövlət sosial müdafiəsinin funksiyaları müəyyənləşdirilir ki, bunlar da aşağıdakılardır:

- Vətəndaşların pul gəlirlərinin tənzim olunması;
- Məqsədli yarımaların sırf aztəminatlı əhali qruplarına yönləndirilməsi;
- Məşğulluq strategiyasının uğurlu həyata keçirilməsinə köməklik göstərilməsi və iqtisadi fəaliyyət sahələrinin struktur dəyişikliyi ilə bağlı olaraq ixtisara düşən işçilərə yardımlarının göstərilməsi;

- Pensiya təminatının formalaşdırılması və maliyyələşməsində islahatlar;
- Aztəminatlı əhali kateqoriyasına, əsasən də pensiyaçılara, əlillərə, aztəminatlı uşaqlı ailələrə sosial yardımlarının həyata keçirilməsi.

Vətəndaşların sosial müdafiəsinə istiqamətləndirilmiş dövlətin sosial siyasətinin əsas prinsipləri aşağıdakı kimi səciyyələndirilir:

- Əmək və sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması tədbirləri;
- Əhalinin pul gəlirlərinin liberallaşdırılması və pul tədavülünün stabil saxlanması arasındakı proporsiyaların təmini;
- Ölkənin müxtəlif regionlarında əmək fəaliyyəti göstərən vətəndaşların, ayrı-ayrı iqtisadi sahələrdə fəaliyyət göstərən, həmçinin digər sosial qrupların dəyər formasında olan gəlirləri (qazancları) arasında yaranmış disproporsiyalarının aradan qaldırılması tədbirləri.

Ümumiyyətlə, sosial müdafiənin əsas istiqamətlərini qeyd etdikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur.

- əhalinin əmək pensiyalarının yüksəldilməsi, pensiyanın həcmi və onun differensiyasının təmin edilməsi;
- yeni iş yerlərinin yaradılması və əhali məşğulluğu ilə əmək haqqı sisteminin əməyə görə düzgün təşkili;
- ünvanlı sosial müdafiə yardımının göstərilməsi üçün aztəminatlı ailələrin mütəmadi tələbatı müəyyən edilməli və gələcək inkişafı üçün uyğun himayəçilik sisteminin qurulması;
- təhsil, elm, idman və ictimai iaşə sahələrinin inkişaf etdirilməsi və müasir tələblərə cavab verən sistemin qurulması;
- ərazi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, iqtisadi təhlükəsizlik və fəvqəladə hallarda dövlət qayğısının, sosial sığorta sisteminin yüksəldilməsi;
- müavinat sisteminin stimullaşdırıcı xarakterinin yüksəldilməsi ilə birbaşa və dolayısı yolla iqtisadi şəraitin maliyyə, lizinq və kredit münasibətlərinin daha da təkmil formaya çatdırılması;

- vətəndaşların müdafiəyə ehtiyacı olan qruplarına əmək və bərpamərkəzlərinin yaradılması və həmin bu kütləyə dövlət qayğısının təşkili formalarının müəyyən edilməsi.

Sosial müdafiənin istiqamətləri təsnifatı, onun həllinin yolları və alternativ variantları ilə öz yüksək nəticəsini göstərir:

- ölkədə qütbləşmənin elmi-iqtisadi və sosial əsasları ilə sosial müdafiəsi arasında tarazlı siyasətin tərtibi və tətbiqi sferasının genişləndirilməsi;

- respublikamızda iqtisadi islahatların sosial müdafiə məqsədinə yönləndirilməsi meyarları və onun formalarının müəyyən edilməsi;

- ərzaq, sənaye, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, əhalinin ərzaq təminatı, bir neçə xidmət və zəruri resurslarla təmin səviyyəsinin artırılması yollarının əsaslandırılması və.s.

1.3. Sosial müdafiənin normativ-hüquqi bazası.

Sosial müdafiənin normativ hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Milli Məclisdə qəbul olunan qərarlar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncam və fərmanları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi qərarlar, Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin normativ hüquqi aktları təşkil edir.

Sosial müdafiənin qanunverici aktlarının müəyyən edilməsi üçün üç əsas təşkilati-hüquqi forma göstərilir ki, bunlar da aşağıdakılardır:

- Sosial sığorta sistemi;

- Dövlət və yerli idarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilən sosial yardımlar;

- Həssas əhali qruplarına istiqamətləndirilmiş sosial müdafiə tədbirləri.

Sosialsığorta sistemi. Sosial sığorta haqları sigortaedən və sığorta olunan şəxslər tərəfindən əmək haqqı nisbətində faizlərlə qarşılır. “Social sığorta haqqında” Qanun 18 fevral, 1997-ci ildə qəbul edilmişdir. Sosial sığorta hadisələri əsasən aşağıdakı əhali qruplarına aiddir:

- Pensiya yaşına çatmış əhali;
- Əlil və ya 18 yaşınadək sağlamlıq imkanları məhdud olan əhali;
- Ailə başcısını itirənlər;
- Əmək qabiliyyətini müvəqqəti itirənlər;
- Ölümhali;
- Sanatoriyakurort müalicəsinin zəruriliyi;
- Qanunvericilikdə müəyyən edilmiş dövr üzrə işsiz olmaq;
- Hamiləlik və doğum;
- Uşağın anadan olması;
- Uşağa qulluq.

Social sığorta hadisəsinə daxil olan hər bir əhali qrupları sığorta hadisəsinə uyğun olaraq sığortaolunanın sığorta müəssisəsindən sığortaodəməsi almaq kimi hüququ var.

Sosial sığortası hadisəsinə uyğun olaraq sığortaolunan sığorta təşkilatından aşağıdakı sığorta ödəmələrini ala bilər:

- Muvafiq qanunvericiliklə müəyyən olunan əmək pensiyaları;
- Əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş dövr üzrə əmək müavinəti;
- Hamiləlik və doğuma görə muavinət;
- Qanunvericiliklə müəyyən edilən yaş həddinə çatana qədər olan dövr üçün uşağa qulluqla əlaqədar müavinət;
- Dəfin üçün muavinət;
- İssizliklə əlaqədar alınan muavinət.

Social müdafiənin qanunverici aktlarının müəyyən edilməsi üçün əsas hesab olunan təşkilati-hüquqi formasının digər elementi məburi formada dövlət sosial sığortaya aid etmədiyi və ya büdcəsinə gələn kapitalın (gəlirin) öz tələb və ehtiyaclarını qarşılaya bilməməsi baxımından aztəminatlı əhaliyə dövlət büdcəsindən qarşılanan ünvanlı yardım və sosial ödəmələrdən ibarət olan sosial yardım sistemidir. Bilirik ki, sosial yardım ünvanlı xarakterə malikdir və maddi təminat üçün alternativ

kapital (gəlir) mənbələri olmayan əhaliyə verilir. Alternativ (başqa) mənbədən gəliri olmayan əhali xüsusi yoxlama (monitorinq) əsasında müəyyən edilir və bu yoxlama nəticəsindən sonra həmin qəbildən olan əhaliyə sosial yardım göstərilir.

Sosial müdafiənin təşkilati-hüquqi forma elementlərindən üçüncüsü isə əhali qrupları arasında sosial cəhətdən, xüsusi ilə də həssas əhali qruplarını (buraya, məcburi köçkünlər, qaçqınlar, valideynlərindən biri və ya hər ikisini itirmiş valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar, ahıl vətəndaşlar, dövlət təminatına ehtiyacı olanlar və.s.) özünə daxil edən sosial müdafiə sistemi və ya xüsusi sosial yardımların göstərilməsi aiddir. Digər elementlərdən biri də dövlətin bilavasitə təminatıdır hansı ki, əsasən əmək qabiliyyəti olmayan əhaliyə aid edilir. Burada təminatın qarşılınması dövlət büdcəsi hesabına reallaşdırılır. Hal-hazırda statistikaya əsasən, belə qənaətə gəlmək olar ki, respublikamızda valideyn himayəsindən məhrum olmuş və valideynlərini itirmiş uşaqlar tam olaraq dövlət təminatına götürülüb.

Dünya təcrübəsinə əsasən, sosial müdafiənin təşkilati-hüquqi formalarına provident formanı da əlavə edirlər, hansı ki, burada əsas məqsəd müəyyən şəraitin yaradılması üçün vəsaitin (kapitalın) məcburi formada toplanmasıdır. Bu cür fondlar əsasən, Asiya və Afrikanın müstəmləkə ölkələrində mövcuddur və ümumdövlət təşkilatı hesab olunur. Provident fondların mövcudluğu o deməkdir ki, daimi gəliri olan, işləyən əhalinin özü üçün gələcək həyat səviyyəsinin, həyat rifahının yaxşılaşdırılması üçün indidən yığımlarını etməsidir. Bu yığımların saxlanıldığı, yığıldığı yer əmanət bankı tipli idarələr kimi funkiya daşıyır. Bu əmanət bankı tipli idarələr yalnız vətəndaş iş qabiliyyətini müvəqqəti itirərsə, işi dayandırma halı olarsa və ya işsizlik olarsa istifadə oluna bilər.

Sosial müdafiənin reallaşdırılması əsasən, pul formasında, natural formada, həmçinin sosial müdafiə olunan vətəndaşlara müxtəlif xidmətlər vasitəsilə reallaşdırılır. Burada sosial müdafiə həmçinin kompensasiya və profilaktik xəbərdaredici funkiyada da çıxış edir.

Sosial müdafiənin hüquqi bazasını formalaşdıran Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi sosial siyasəti reallaşdırarkən aşağıdakı vəzifələri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirir. Bunlar aşağıdakılardır:

- Əmək, social müdafiə, pensiya təminatı sahəsində fəaliyyətləri qanunvericiliyə uyğun formada reallaşdırmaq;
- Əmək qabiliyyəti olan əhali qruplarının isgüzarlıq və təsəbbüskarlıq bacarıqlarının artırılması üçün zəruri sayılan şəraitin yaradılması və həmcinin mülkiyyət və təşkilat hüquqi formasından asılı olmayaraq müəssisə və təşkilatarda fəaliyyət göstərənlərin əmək və social hüquqlarının qorunmasının təmini;
- Məşğulluğun artırılması, əmək bazarında mövcud olan zəif rəqabətli əhali qruplarının, əsasən də, gənclərin, çoxuşaqlı ailələrin, məcburi köçkün və qacqınların, əlil və səhid ailələrin məşğulluğunun yüksəldilməsinə istiqamətləndirilmiş siyasəti reallaşdırmaq;
- Əhəlinin az təminatlı təbəqələrinə dövlət qaygısının göstərilməsi yönündə təkliflər hazırlamaq;
- Demografiya, əmək və social müdafiə məsələləri üzrə elmi-tədqiqat və beynəlxalq əməkdaşlıq istiqamətində işlər görmək və s.

Social müdafiənin normativ hüquqi aktları və standartlarının reallaşdırılması sosial müdafiənin əsas alı məqsədi olan vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə təmin etməyə yönəldilmişdir. Tətbiq edilən normativ və standartlar hüquqi bazaya malik olaraq dövlətin konstitusiyasından, ölkənin imzaladığı ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq sazişlərlə bir başa əlaqəlidir. Hal-hazırda respublikamızda sosial müdafiənin hüquqi bazasının sosial normativləri aşağıdakılar ilə səciyyələndirilir:

- ehtiyaç meyarının dəyəri;
- minimum istehlak səbəti və yasayış minimumunun müəyən edilməsi;
- hər bir ailəyə əsasən hər bir üzvünə düşən orta gəlirin məbləği;
- minimum əmək haqqı;
- əmək pensiyasının baza hissəsi;
- əmək pensiyasının orta aylıq məbləğinin orta aylıq əmək haqqı ilə nisbət

və s.

Minimum istehlak səbəti dedikdə, vətəndaşın sağlamlığını və həyat fəaliyyətini qarşılamaq üçün lazım olan qida, qeyri qida məhsulları və xidmətləri daxil edilir. “Yaşayışminimumu” haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunun üçüncü maddəsinə görə əhalinin sosial-demoqrafik qruplar, həmçinin ailə və hər bir üzvlərinin xərc maddələri istehlak səbətinə görə aşağıdakı kimi formalaşır:

1. Qida məhsullarının minimum summativi;
2. Fərdi və ailə üzvlərinin toplam istifadə olunan qeyri qida məhsullarının minimum summativi (buraya, geyim, ayaqqabı, dəvətxana ləvazimatları, təsərrüfat malları, mədəni məişət məhsulları, sanitariya və gigiyena əşyaları, əcza məhsulları və.s.);
3. Xidmətlərin minimum summativi (buraya, kommunal xidmətləri, nəqliyyat və rabitə xidmətləri, təhsil xidməti, müalicə xidmətləri və.s.).

Minimum istehlak səbətinə əsasən həyat fəaliyyəti üçün lazım olan aşağı həddin pul ilə ifadə olunması təyin edilir. Bunun da təyin olunması zamanı mal, məhsul və xidmətlərin real qiymətlərini əsasə götürürlər. Bu qiymətlərin də müəyyən edilib və tənzim olunması dövlət tərəfindən reallaşdırılır. İstehlak səbətinin pul ilə ifadə olunması zamanı dövlət bazar qiymətlərindəki dəyişmələri mütləq şəkildə nəzərə alır və qida məhsullarına, qeyri qida mallarına və xidmətlərə aid qiymətləri əsas götürür. Minimum istehlak səbeti barədə Azərbaycan Respublikası hökumətinin bir neçə qərar və sərəcamları imzalanmışdır.

Yaşayışminimumu öz növbəsində minimum istehlak səbəti ilə bir başa əlaqəlidir, başqa sözlə yaşayış minimumu istehlak səbətinin dəyəri və məcburi ödəmələrin cəmini özündə ifadə edən sosial normadır. Bununla da aydın olur ki, yaşayış minimumu sosial norma olmaqla geniş tətbiq sahəsinə malik olur və bir neçə məqsədlər üçün istifadə olunur. Bu məqsədlər aşağıdakı kimi səciyyələndirilir:

- Aztəminatlı əhali qruplarına ünvanlı sosial yardımının təmin edilməsini reallaşdırır;
- Fiziki şəxslərin pul gəlirlərinin, əmanət və depozitlərinin indeksləndirilməsi istiqamətində tədbirlərin işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması;

- Azətəminatlı ailələrin həyat rifahının qaldırılması konsepsiyasının və Dövlət Proqramlarının hazırlanıb, reallaşdırılması;
- Əhaligəlirlərinin vergiyə və icbarı ödəmələrə cəlb edilməyən həddinin əsaslandırılmasının təmini;
- Vətəndaşların həyat səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və proqnozların verilməsi.

Anlaşıldığı kimi, yaşayış minimumu nəzəri və praktik əhəmiyyətə malikdir və sosial iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif istiqamət və sahələrinə nüfuz etməkdədir.

Yaşayış minimumu vətəndaşların sosial demoqrafik qrupları üzrə hər il hesablanır və dövlət büdcəsi təsdiqlənən zaman təsdiq edilir.

Sxem.1.2.

Yaşayış minimumu illər üzrə

İllər üzrə	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Yaşayış minimumu								
Ölkə üzrə	87	95	108	116	125	131	136	155
Əmək qabiliyyətli əhali üçün	96	102	116	125	136	140	146	164,5
Pensiyaçılar üçün	68	72	84	94	103	108	115	130,2
Uşaqlar üçün	72	76	87	93	103	108	117	136,6

Mənbə: <http://www.president.az/articles/6825>

Sxemdən də görsəndiyi kimi yaşayış minimumu əmək haqqının minimum dəyərini, pensiyaların baza hissəsini, müavinət və təqaüdlərin, ödəmələrin və ünvanlı dövlət sosial yardımının təyin olunması məqsədi üçün ehtiyac meyarının müəyyənləşdirilməsinin əsasında dayanır. Sxemdən də aydın görsənir ki, 2017-cu il üçün ölkə üzrə yaşayış minimumu 2010-cu il ölkə üzrə yaşayış minimumundan 68 Azn çoxdur. Hər il ölkə iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə bu fərq artmaqdadır.

Qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Respublikası dövləti minimum əmək haqqı və pensiyaların bazahissəsinin, həmçinin ehtiyac meyarının dərəcəsinin mərhələlər ilə ölkə üzrə yaşayış minimumunun yüksəldilməsini əsas məqsəd kimi qoymuşdur.

Bununla yanaşı əmək pensiyalarının “Əmək pensiyaları” haqqında qanuna uyğun olaraq artan tempinin təmin edilməsi və indeksləşdirilməsi pensiyaların yaşayış minimumu qədər olmasını və insanların real alıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsinə xidmət göstərir.

Sosial müdafiənin hüquqi bazasının təmin edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi sosial müdafiə sahələri üzrə (bunlar, əmək, əmək, məşğulluq, əmək bazarının tənzimlənməsi, əhali sakinliyi və demoqrafiya) beynəlxalq sazişlər, beynəlxalq əməkdaşlıqlar həyata keçirir. Bu istiqamətdə dünyanın iyirmidən çox dövlətlərinin (Niderland, Latviya, Türkiyə, İsveç, Avstriya, Qazaxıstan, Rusiya, Almaniya, Bolqarıstan, Belarus və digər dövlətlər) aidiyyəti qurumları ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələri qurulur və daim inkişaf etdirilir. Bildiyimiz kimi hüquqi bazanın əsasında ölkə daxili və ölkə xarici reallaşdırılan sazişlər, konvensiyalar, qanun və qərarlar əsas götürülür. Burada da əhalinin sosial müdafiəsinin hüquqi təminində beynəlxalq əməkdaşlığın rolu danılmazdır. Hal-hazırkı dövrə qədər Nazirlik öz səlahiyyət dairəsi çərçivəsində digər dövlətlərin aidiyyəti qurumları və beynəlxalq təşkilatlar ilə 35-dək Hökumət və Nazirliklərarası kontraktlar, protokol və memorandumlar, həmçinin proqramlar imzalanmışdır.

2014-2025-ci illəri əhatə edən «Azərbaycan Respublikasının demoqrafiya və əhali sakinliyinin inkişafı sahəsində Dövlət Proqramı» Fəaliyyət Proqramının prinsipləri nəzərə alınaraq dünya təcrübəsindən yararlanılmışdır. Həmçinin, ölkənin demoqrafik inkişaf prosesi, əhalinin sabit artım tempi nəzərə alınmaqla ölkədə uzunmüddətli məşğulluq strategiyasının hazırlanmasına başlanılıb.

Ümumiyyətlə, sosial müdafiənin normativ hüquqi bazasının yaradılmasında Nazirliyimiz yerli təcrübəni önəmli tutaraq, həmçinin beynəlxalq təşkilatların aidiyyəti mövzularda həyata keçirdikləri tədbirlərində müntəzəm iştirak edərək dünya təcrübəsini öyrənir və bunu ölkəmizdə mövcud sosial müdafiəyə tətbiq edirlər. Bu da öz növbəsində sosial müdafiədə normativ hüquqi bazanın yaradılması ilə yanaşı, sosial müdafiənin inkişaf etdirilməsi və daha da təkmilləşdirilməsinə əsas səbəb olur.

FƏSİL II. SOSIAL MÜDAFİƏNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Əhalinin pensiya təminatının iqtisadi təhlili

Dövlətin reallasdırdığı sosial müdafiə siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri pensiya təminatı hesab edilir. Respublikamız mustəqilliyin ilk illərində iqtisadiyyatın ləng inkişafı, büdcənin maliyyə dayanıqlılığının olmaması baxımından pensiya təminatı istiqamətində tədbirlərin görülməsində maneələr meydana gəlmişdir. Bununla yanaşı, respublikamız üçün həmin dövr üçün başqa bir çətinlik də social sığortaya əsaslanmayan pensia təminatı sisteminin sovet dövründən qalması idi, hansı ki, bu da bazar iqtisadiyyatına xas olmayan hal idi. Lakin, 1993-cü ildən başlayaraq respublikamızda siyasi stabilliyin təmin edilməsi ilə əldə edilən dayanıqlı və davamlı iqtisadi inkişaf vətəndaşların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi üçün əsas amillərdən biri oldu. Məhz bu dövrdə pensya təminatı sisteminin beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq yenidən qurulması və inkişafına nail olunması istiqamətində social siyasət strateji planlaşdırılmasının istiqaməti kimi müəyyən olundu.

1993-cü ildən bu yana görülən tədbirlər, həyata keçirilən islahatların nəticəsi olaraq respublikamızda social aspektdən yüksək səmərəyə sahib olan önsiya təminatı sisteminin yaradılmasına nail olunmuşdur. Bunun nəticəsi olaraq pensiya yaşında olan vətəndaşların sosial baxımdan rifahlarının yaxşılaşdırılmış və yoxsulluq səviyyəsi minimuma edirlmişdir. Vətəndaşların sosial müdafiəsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin və islahatların nəticəsi olaraq 2008-2015-cü illərdə əmək pensiyalarının orta aylıq məbləğinin 6,8 dəfə yüksəldilməsinə nail olunmuşdur.

Respublikamızda pensiyatəminatı sisteminin daima yenilənən müasir tələblərə uyğunlaşdırılmasının zəruri hal olması bu istiqamətdə hal-hazırda da artmaqda olan yeni tələblərə cavab verən islahatların olmasını şərtləndirir. Respublikamızda hal-hazırda mövcud olan pensiyatəminatı modelinin beynəlxalq təcrübədən əldə edilmiş biliklər nəzərdə tutulmaq ilə təkmilləşdirilməsi vacibliyi ilk növbədə respublikamızda bazar iqtisadi sistemə keçidin uğurla basma çatdırılması və pensiya təminatının daha ali formada reallasdırılmasına şərait yaradılması ilə əlaqədardır. Bu istiqamətdə

“Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında əsas götürülmüş hədəflər bütünlükdə sosial sahədə, həmçinin əhalinin pensiya təminatı sahəsində əldə edilmiş nailiyyət və uğurlara əsaslanaraq yeni proqram və layihələrin hazırlanması və beynəlxalq təcrübədən yararlanması strategiyasının reallaşdırılmasında əlverişli və səmərəli şərait yaradır. Bundan əlavə, pensiya təminatı sistemində qəbul edilən Konsepsiyalardan biri də 2014-2020-ci illəri əhatə edən respublika pensiya təminatı islahatları Konsepsiyasıdır ki, bu da öz növbəsində pensiya təminatı sahəsində dövlət siyasətinin əsaslarını müəyən edib, fəaliyyətini təmin edir.

Respublikamızda pensiya təminatı sahəsində aparılan islahatlar üzrə bir neçə uğurlar əldə edilmişdir ki, bunların da nəticəsində vahid dövlət pensiya təminatı sisteminin formalaşdırılması olmuşdur ki, bu da sosial sığorta və pensiya təminatı sahəsindəki funksiyaların bir birini tamamlamasına gətirib çıxarmışdır. Vahid dövlət pensiya təminatı sisteminin fəaliyyəti daima artmaqda olan tələblər səviyəsində təşkil edilmiş, həmçinin sığorta edilənlərə fərdi hesablar açılaraq, əhalinin pensiya hüquqlarının dəyər ifadəsində həmin uçotdakı məlumatları əsasında müəyən edilməsi və ödənilən məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının bu hesablarda fərdi uçotlarının yerinə yetirilməsi mexanizmləri yaradılmışdır. Yerinə yetirilən islahatlar başlıca olaraq bazar iqtisadi sistem ilə pensiya təminatı arasında uyğunluq yaratmaq və islahatlardan əvvəl mövcud olan çoxsaylı problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlər görmədən ibarətdir. Habelə pensiya təminatı sistemində islahatlar aparmaqla əhaliyə hər hansısa məhdudiyyətlər qoyulmadan yeni şəraitə inteqrasiyanı təmin etməkdir. Ümumilikdə pensiya artımı istiqamətində görülən tədbirlər mexanizminin bazar iqtisadi sisteminin artmaqda olan tələblərinə uyğunlaşdırılması və pensiya məbləğlərinin indeksasiyalaşdırılması ilə inflyasiya təsirlərindən qorunmasını təmin etməkdən ibarətdir. Bununla bərabər, uzun müddət üçün pensiyaçıların etibarlı sosial müdafiəsinin yaradılmasına nail olunması üçün pensiya təminatı sisteminin sığorta prinsiplərinin daha da genişləndirilməsinə istiqamətlənən hədəfləri üçün istiqamətlənməsi və maliyyə dayanıqlılığının möhkəmləndirilməsi üçün tədbirlərin davam etdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

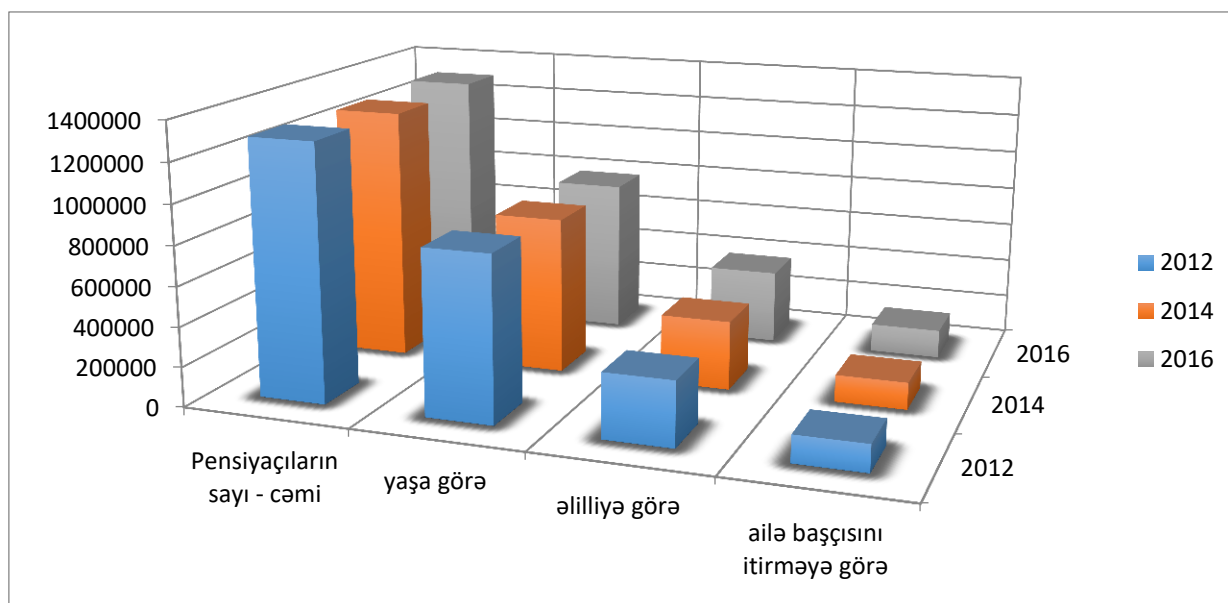
Ölkə üzrə ümumi pensiyaçıların sayına gəldikdə isə bunu aşağıdakı statistik göstəricilər ilə aydın ifadə etmək olar.

Cədvəl 2.1

Pensiyaların sayı

(**Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun məlumatlarına əsasən, ilin əvvəlinə, nəfər**)

	2012	2014	2015	2016
Pensiyaçıların sayı - cəmi	1292155	1287154	1291893	1299556
o cümlədən:				
yaşa görə	823973	894362	784079	782339
əlilliyə görə	351687	359395	375752	385467
ailə başçısını itirməyə görə	135248	137686	140265	148343

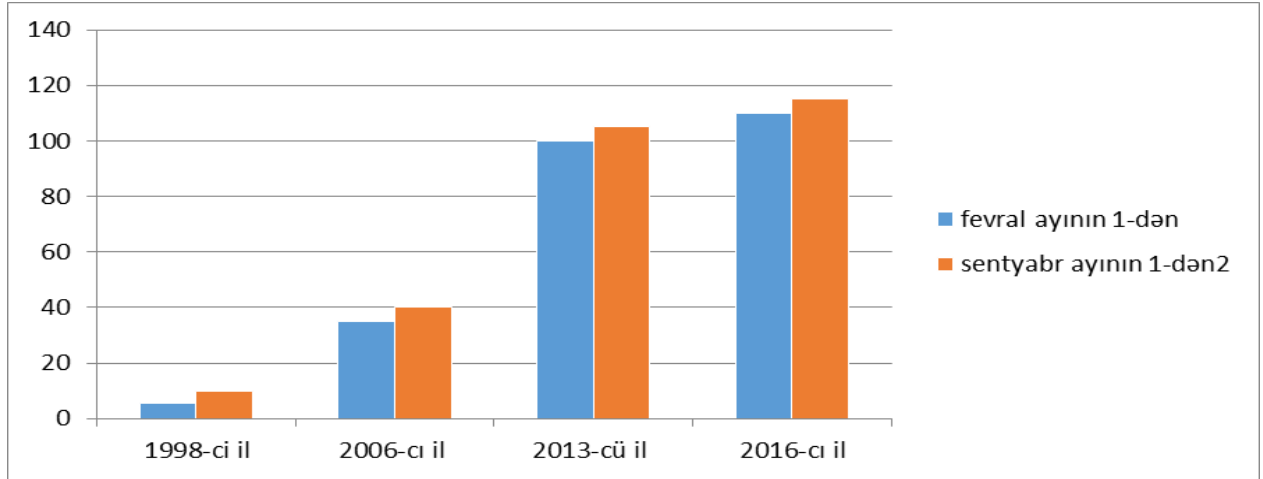
Mənbə: <http://www.stat.gov.az/>

Cədvəl 2.1-də aydın olur ki, respublikamızda pensiyaçıların ümumi sayı 2012-ci ildə 1292155 nəfər olduğu halda, 2016-cı ildə 1299946 nəfər olmuşdur.

Respublikamızda pensiya və sosial müavinətlərin isə müəyyən olunmuş minimum pensiya ölçüləri aşağıdakı kimi səciyyələndirilir.

Şəkil 2.1

Pensiya və sosial müavinətlər

Mənbə: <http://www.stat.gov.az/>

Şəkil 2.2-də aydın olur ki, respublikamızda pensiyaların və sosial müavinətlərin verilməsi üzrə gözəçarpana artım 2013-2016-cı illəri əhatə edən dövrlərdə olmuşdu. 2013-cü ildə 100 manat olduğu halda 2016-cı ildə 10 manat artım olmuşdur. Digər illər ilə müqayisədə bu 2 dəfə çoxdur.

Azərbaycan Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun məlumatlarına görə, 2016-cı ilin yanvar-iyun aylarını əhatə edən dövrdə pensiya və müavinətlərin maliyyələşdirilməsinə 409.8 mln. manat, yaxud əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 15.4% çox vəsait ayrılıb.

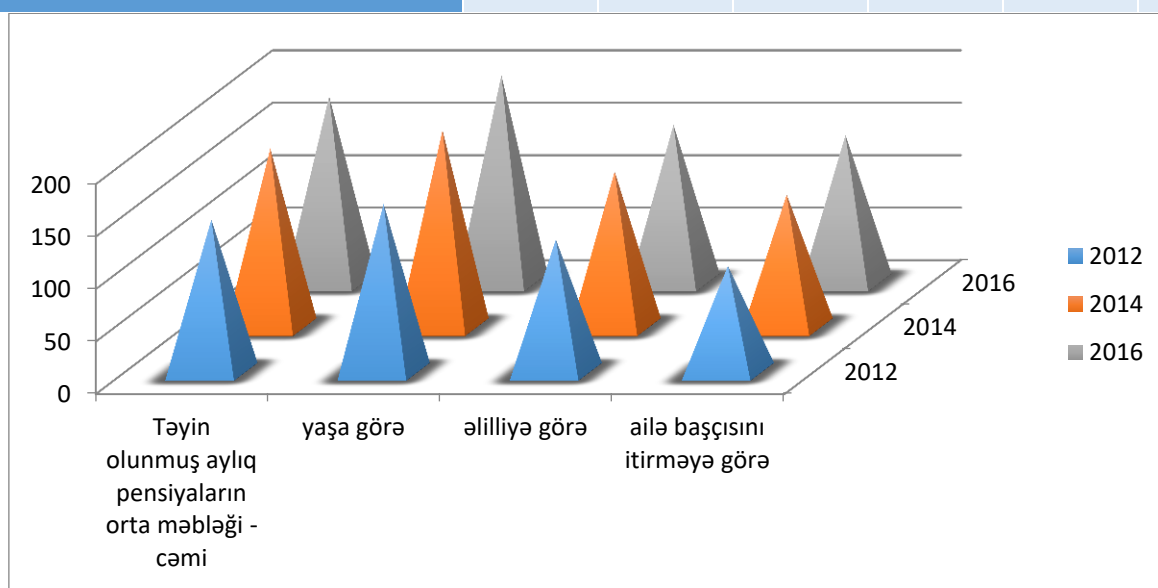
Hesabat dövründə əhaliyə ödənilən müavinətin məbləği ümumi olaraq 39.3 mln. manat olub ki, bunun da 33.6%-i hamiləliyə və doğuma görə, 19.8%-i dəfn üçün ödənilən, 29.6%-i əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə, 28.4%-i isə digər müavinətlər təşkil edib.

Cədvəl 2.3

Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği

(Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun məlumatlarına əsasən, ilin əvvəlinə, manat)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği - cəmi	112.9	135.1	152.0	170.5	173.4	177.6
yaşa görə	117.6	160.1	178.5	187.8	192.4	197.6
əlilliyə görə	110.7	126.1	129.8	148.4	149.4	150.3
ailə başçısını itirməyə görə	89.2	101.0	109.2	126.2	130.0	140.4

Mənbə: <http://www.stat.gov.az/>

Azərbaycan Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun (DSMF) və Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə 2016-cı ildə 1299946 min nəfər pensiyaçı qeydiyyatda olub və ölkə əhalisinin 15.4%-ni təşkil edib. Pensiyaçıların 63.5%-i yaşa, 13.9%-i isə ailə başçısını itirməyə, 29.3%-i əlilliyə görə pensiya alır. Cədvəl 2.4-dən aydın olur ki, ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə təyin edilmiş aylıq pensiyaların orta məbləği 13.2% artaraq 177.6 manat təşkil edib və orta aylıq əmək haqqının 40.6%-nə bərabər olub.

2015-ci il ərzində DSMF-nin xərcləri 3141,2 mln manat təşkil etmişdir ki, bunun da 3101 mln manatı və yaxud 97,9%i əhaliyə ödənişlərə yönləndirilmişdir.

Əmək pensiyaları istiqamətində olan xərclər 3092 mln manat, məcburi dövlət social sığorta haqqları hesabına qarşılanan müavinətlərə isə 67,7 mln manat təşkil etmişdir.

Respublikamızda iqtisadi şərait və pensiya yaşında olan vətəndaşların sosial müdafiəsinin bazar iqtisadi sisteminin prinsipləri ilə uyğun formada əlaqələndirilməsi siyasətinin həyata keçirilməsi ilə mövcud olan maliyyə imkanlarının ölkə əhalisi üçün 15.3%-ini əhatə edən pensiyaçılar arasında düzgün bölüşdürülməsinə nail olunması və pensiyaçıların yoxsulluq probleminin əsaslı formada həll olunması əsas prioritetlərdən hesab edilir. Respublikamızda ümumi iqtisadi vəziyyətin pensiyaçı vətəndaşların social müdafiəsi ilə uyğunlaşdırılması istiqamətdinəd davamlı inkişaf tələblərini qarşılayan çevik modeli fəaliyyət göstərməkdədir ki, bu əsasla da formalaşan Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun büdcə sistemi makroiqtisadi sabitlik və iqtisadi sistemin dinamik inkişaf etdirilməsi nəticəsi olaraq əldə edilən potensialın lazımi hissəsinin pensiyaçıların sosial müdafiə edilməsinə yönləndirilməsi mexanizmini özündə ehtiva edir.

Respublikamızda pensiyatəminatı sistemində həyata keçirilən islahatların nəticəsi olaraq fərdi uçot, social sığorta və pensiyatəminatə sahəsindəki funksiyaların tamamlandığı vahid dövlət pensiyatəminatı sistemini formalaşdırıb. Pensiyaların artımının təmin edilməsi mexanizminin bazar iqtisadiyyatının tələblərini qasılaması və pensiya məbləğlərinin inflyasiyadan qorunması üçün indeksləşdirilməsi təmin edilməkdədir. Bütün bunlarla parallel olaraq uzunmüddətli dövr üçün pensiyaçıların daha etibarlı social müdafiəsinə nail olunması məqsədi üçün pensiya təminatı sisteminin maliyyə davamlılığının möhkəmləndirilməsinə məqsəd qoyan islahat tədbirlərinin davam olunması əhəmiyyətli hesab edilir.

Pensiya təminatı istiqamətdə bir neçə məsələ vardır ki, pensiya təminatı siyasətinin həyata keçirilməsində əsas qarşıya qoyulan və həllini gözləyən məsələlərdəndirlər:

- pensiya təminatının yığım potensialını zəiflədən amillər;
- pensiya təminatının göstəricilərinin tənzim edilməsində olan problemlər;
- pensiya təminatının uzunmüddətli dövr üçün maliyyə davamlılığının olmaması;
- sosial sığorta ödənişinin normativ strukturunun təkmilləşdirilməsinin əhəmiyyətliyi;

Respublikamızda həyata keçirilən pensiya islahatlarını əsas məqsədləri aşağıdakı kimi səciyyələndirilir:

- pensiya təminatının uzunmüddətli, orta və cari müddət dövrü əhatə etməsi üçün maliyyə davamlılığının təmin olunması;
- Pensiya təminatının vətəndaşlar üçün layiqli həyat səviyyəsinin və sosial müdafiəsinin təmin etməsi.

Ümumiyyətlə bu istiqamətdə həyata keçirilən əsas məsələlərə habelə əmək pensiyalarının baza hissələrinin restrukturizasiyası, ödəmə potensialının təkmilləşdirilməsi, sığorta haqqı normativlərinin struktur təkmilləşməsinin həyata keçirilməsi, güzəştli və xüsusi şərtlərlə pensiya məbləği ilə qarşılanan sığorta haqqı arasında mutənəsibliyin təmin olunması, əmək pensiyalarının könullü yığım komponentinin fəalaşdırılması və.s. adidir.

2.2. Ünvanlı sosial yardım mexanizminin təhlili.

Bildiyimiz kimi respublikamızın bazar iqtisadi sistemində keçidi mərhələsində ölkə əhalisinin əksəriyyət hissəsinin həyat səviyyəsinin pisləşməsinə səbəb oldu. Sosial təminat sahəsində yeni iqtisadi siyasətə keçid prosesləri daha çox hiss olunmaqdadır. Sosial təminat sistemi öz növbəsində uzundövrül perspektiv əldə olunması üçün işləyən mürəkkəb sistemdir. Keçid mərhələsi ilə əlaqədar olaraq respublikamızda sosial müdafiə sistemində meydana çıxmış problemlərin və maneələrin həll edilməsi üçün prinsipal və ciddi islahatların aparılması tələb olunurdu. Sosial müdafiə sistemində islahatların həyata keçirilməsi bu sahənin

inkişafına nail olunmaq üçün əsaslı təkan hesab edilirdi. Cari il üçün yoxsuluğun minimuma endirilməsi və aradan qaldırılması üçün qanunvericilik sistemində gözlə görüləcək dəyişikliklər olmasına abxmayaraq hələ də, həm hüquqi, həm də iqtisadi münasibətlərdə qeyri mükəmməl bir sistem olmaqdadır.

Yoxsullar və ya aztəminatlı əhali qrupu dedikdə həm ictimai istehsalda fəaliyyətini reallaşdıran əmək qabiliyyətli hissəsindən, həmçinin də sosial ödəmələrin çıxış etdiyi əmək qabiliyyətinə malik olmayan hissəsindən olan müxtəlif sosial təbəqələr hesab olunur. 2016-cı il statistik məlumatlarına görə respublikamızda ünvanlı sosial yardımdan 131 minə yaxın ailə yararlanır.

Ünvanlı sosial yardım dünyanın bir çox dövlətlərində əsas sosial siyasət kimi səciyyələndirilir, respublikamız da bu ölkələrdən biridir. Ünvanlı sosial yardım müvəqqəti xarakter daşıyır, burada əsas məqsəd aztəminatlı əhaliqruplarının dayanıqlı təminatını təmin etmək, yoxsulluğu minimuma endirmək və aradan qaldırmaq, habelə ölkə vətəndaşlarının həyat şəraitlərinin yaxşılaşdırılmasına (uzunmüddətli) nail olunmasından ibarətdir. 2002-ci il tarixindən respublikamızda ünvanlı sosial yardım mexanizmi yaradılmışdır, lakin bu istiqamətdə fəaliyyət göstərilməsi (yardımların göstərilməsi) 2006-cı ilin iyul ayından olmuşdur. Respublikamızda əhalinin həyat səviyyəsinin və rifahhalının yaxşılaşdırılması yönündə əldə edilən pozitiv istiqamətləri davam etdirmək üçün respublikamızda 2008-2015-ci illəri əhatə edən “Yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir. Bu mexanizmdən əhalinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi üçün istifadə olunurdu, lakin tətbiq edilməsi istiqamətlərində çoxsaylı problem və maneələr meydana çıxmışdır.

25 fevral, 2015-ci il tarixində vətəndaşların social müdafiəsini təkmil formaya çatdırmaq məqsədilə “Ünvanlı dövlət sosial yardım sisteminin təkmiləşdirilməsi haqqında” Fərman imzalanmışdır. Fərmandan irəli gələrək görülən işlərə VEMTAS-ın (Vahid Elektron Müraciət və Təyinat Alt Sistemi) yaradılması, habelə “Özünə dəstək” ünvanlı yardım mexanizminin yaradılması, Əmək və Əhalinin Social Müdafiəsi Nazirliyi yanında “Sosial Dəstək Fondu”nun yaradılması ilə əlaqədar təkliflərin hazırlanılması, “Ünvanlı social yardım haqqında” Qanununa əlavələr və

dəyişikliklər olunması haqqında "Azərbaycan Respublikası Qanunu"nın layihəsi və.s digər əhəmiyyətli məsləhətlər qeyd edilmişdir. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, Fərmandan irəli gələn "Sosial Dəstək Fondu"nın yaradılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi hələ də öz təsdiqini tapmayıb.

Cari dövr üçün təhlil göstərir ki, sosial müavinətlərin yüksəldilməsi ilə əlaqədar həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsi olaraq 2016-cı ildə 2013-cü illə müqayisədə hər bir ailənin nümayəndəsinə verilən ünvanlı sosial yardım (başqa sözlə, ÜSY) həcmi 28.5% artaraq 154.7 manata yüksəlmişdir. Hər bir adambaşına məbləğ isə 2016-cı il ilə 2013-cü il arasındakı müqayisəyə görə 22.3% yüksələrək 32.4 manata yüksəlmişdir. Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun məlumatlarına görə, ÜSY-nin verilməsi prosesində şəffaflığı əldə etmək üçün 2013-cü ildən başlayaraq ÜSY alan hər bir şəxsin siyahı və məlumatları ictimailəşdirilmişdir və nəticəsi olaraq sui istifadə hallarının sayı azalmışdır. Statistika görə, 2012-ci il tarixində ÜSY alan ailələrin sayı 16.6% (və ya 21 min) azalmış, 2016-cı ilin sonunda isə 131 minə yaxın ailə olmuşdur.

11 fevral, 2016-cı il tarixli Nazirlər Kabinetinin "Ünvanlı dövlət sosial yardımının əldə edilməsi üçün müraciət olunması, onun təyini, verilməsi və verilməsindən imtina edilməsi Qaydaları"na əlavə və dəyişikliklər edilmişdir ki, bunun da əsas məqsədi ailələrin ünvanlı sosial yardıma olan ehtiyaclarının müəyən olunması qaydalarının təkmilləşdirilməsi üçün əsas addım olmuşdur. Bu dəyişikliklərdə ÜSY almaq üçün konkret tələblər müəyən olunmuşdur. Hələ ÜSY almaq istəyən hər bir vətəndaş (şəxs) elektron (online) qaydada Nazirliyə müraciət edə bilməsi üçün də proqram təminatı yaradılmışdır və müraciəti asanlaşdırmaq məqsədi ilə tələb edilən sənədlərin sayı 15-dən 3-ə endirilmişdir ki, bu da əhali üçün əlverişli hesab olunur. Dəyişikliklərə görə artıq təhsil haqqı ödəyənlər və kredit götürən hər bir şəxs də sosial yardım ala bilməsidir. Bundan əlavə alqı-satqı məhdudiyyətləri təqribi olaraq 20% artırılaraq yaşayış minimumunun 12 misli civarında müəyənləşdirilmişdir. Bununla yanaşı əgər eyni təyinatlı 1-dən artıq daşınmaz əmlaka sahib olan şəxs ÜSY alırdısa artıq Qanuna edilən əlavələr və dəyişikliklərdən sonra sosial yardım alınması dayandırılacaq. Dəyişikliklərdən biri də

budur ki, əvvəlki Qanuna görə mənzil sahibi olmayan şəxslərə mənzil hədiyyə edildiyi zaman ÜSY verilməsi dayandırılırdı, lakin yeni dəyişikliklərə görə ÜSY-nin verilməsi dayandırılmayacaq. Habelə 16 mart, 2015-ci il tarixli "Ünvanlı sosial yardım haqqında" Qanununda dəyişiklik edilməsi barədə" 24 fevral, 2015-ci il tarixli Qanunun tətbiqi haqqında olan sərəncama görə ünvanlı sosial yardımın verilmə müddəti 2 ilə qədər artırılıb (əvvəl 1 il idi müddət).

Nazirlik tərəfindən açıqlanan məlumata görə, ÜSY alan vətəndaşların 71.3% təkrar alan vətəndaşlardır, bu da o mənaya gəlir ki, ünvanlı sosial yardım mexanizmindən faydalananların böyük bir hissəsi yoxsulluq səviyyəsindən çıxarılmasına yardım göstərilə bilinmir.

Ehtiyac meyarının təhlilinə baxsaq görərik ki, 2016-cı ildə 2013-cü il ilə mqayisədə artım 27% təşkil edir. Buna baxmayaraq yaşayış minimum daxilində ehtiyac meyarının xüsusi çəkisi geriləyib və nəticə olaraq bu göstərici 07% geriləyərək 74,6% təşkil edib. Bir neçə sosial göstəricilər üzrə artım və azalma dinamikası aşağıdakı Cədvəl 2.5 də daha ətraflı göstərilib.

Cədvəl 2.4

İşləməyən əhaliyə dövlət tərəfindən təyin olunmuş sosial müavinətlər

(Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin məlumatlarına əsasən, ilin əvvəlinə)

	2012		2014		2016	
	Sosial müavinət təyin olunmuş şəxslərin sayı, nəfər	Bir nəfərə düşən orta aylıq məbləğ, manat	Sosial müavinət təyin olunmuş şəxslərin sayı, nəfər	Bir nəfərə düşən orta aylıq məbləğ, manat	Sosial müavinət təyin olunmuş şəxslərin sayı, nəfər	Bir nəfərə düşən orta aylıq məbləğ, manat
Sosial müavinətlər - cəmi	308831	44.32	316361	49.60	350898	50.73
o cümlədən:						
yaşa görə	15969	55.00	13356	60.00	13833	60.00
əlilliyə görə	104043	44.17	118198	49.46	139041	49.50
ailə başçısını	37995	49.50	38125	55.00	41286	55.00

itirməyə görə ailə üzvlərinə						
sağlamlıq imkanları məhdud olan 18 yaşadək uşaqlara ¹⁾	61693	60.50	62860	67.00	67081	67.00
kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlərə görə	57279	32.11	55516	36.11	54686	43.91
əmək xəsarəti və ya peşə xəstəliyi nəticəsində zərərçəkənlərə aylıq kompensasiya	518	217.78	528	209.65	464	214.80
uşaqlı ailələrə (aylıq)-uşaqların sayı	21156	10.77	19455	12.50	18521	12.45
1 yaşadək uşağı olan ailələrə	8342	40.05	6779	45.50	5923	45.80
Birdəfəlik müavinətlər - cəmi	122045	X	120839	x	113034	x
o cümlədən:						
uşağın doğulmasına görə:						
ailələrə	105969	X	101657	x	93441	x
uşaqlara	111928	70.05	107869	81.17	100261	87.66
dəfn üçün	1981	100.01	1980	112.09	2341	120.00

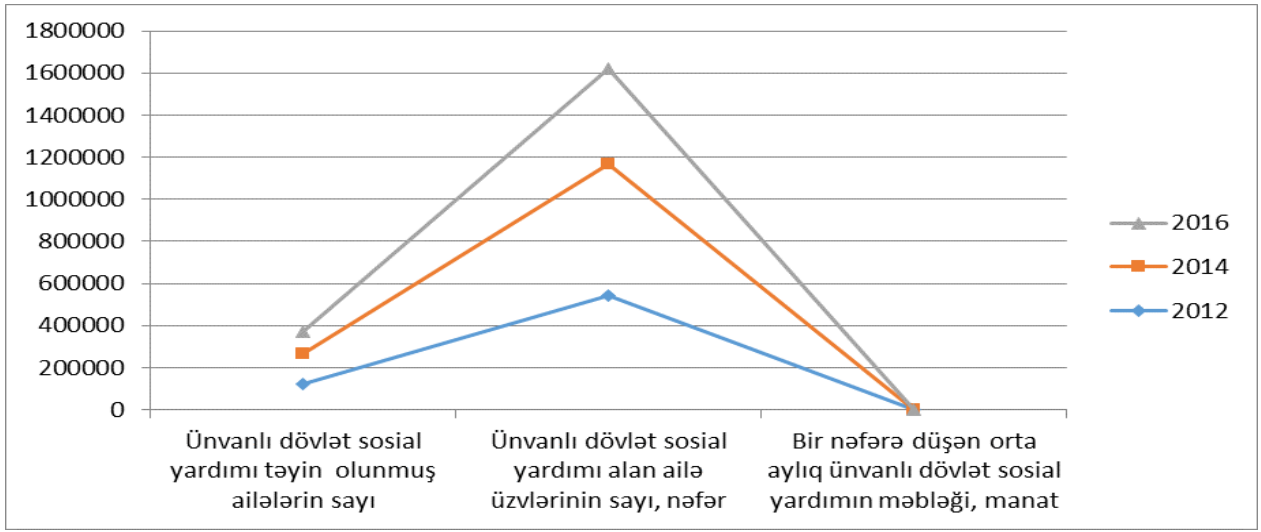
Mənbə: <http://www.stat.gov.az/>

Cədvəl 2.5-dən aydın olur ki, 2016-cı il ilə 2012-ci ilin müqayisəsinə əsasən 2016-cı ildə sosial müavinət alan vətəndaşların sayı 15.3%, bir nəfərə müavinət isə 16,4% faiz artım olmuşdur. Sosial müavinətlər - cəmi 2012 ci ilə görə sosial müavinət təyin olunmuş şəxslərin sayı 308831 nəfər, 2014-cü ilə görə 316361, 2016-cı ilə görə isə 350898 nəfər olmuşdur.

Şəkil 2.2

Aztəminatlı ailələrə verilən ünvanlı dövlət sosial yardımı

(Ömək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin məlumatlarına əsasən, ilin əvvəlinə)

Mənbə: <http://www.stat.gov.az/>

2013-cü il ilə müqayisəyə əsasən 2016-cı ildə ÜSY alan ailələrin sayı 13.7% azalmış, bir nəfərə düşən orta aylıq ÜSY-nin məbləğində isə 53% artım müşahidə edilmişdir. Buna əsasəndə nəticə olaraq 24,68 manatdan adambaşına orta göstərici 38,63 manata artmışdır.

2016-cı il ilə 2013-cü ilin müqayisəsinə əsasən respublikamızda Prezident təqaüdü alan vətəndaşların sayı 59,3%, müharibə əlilləri üçün 68,1%, Milli qəhrəmanlar üçün 69,3%, şəhid ailələrinə 13,5% artım olmuşdur.

23 dekabr, 2013-cü il tarixli Sərəncama görə İkinci Dünya müharibəsində Leninqrad şəhərinin mühasirəsi zamanı vuruşan(yaxud döş nişanı) ilə təltif olunan şəxslərə Prezident təqaüdü təsis edilmişdir. 27 dekabr, 2013-cü il tarixli Fərmandan irəli gələrək yanvar, 2014-cü il tarixindən etibarən beş və ya bəsdən çox övladı olan ailələrə hər bir övladı üçün aylıq müavinət 30 manat məbləğində müəyyən edilmişdir. 17 mart, 2014-cü il tarixli Fərmana görə I qrup əlillərə aylıq 60 manat məbləğində, 18 mart, 2014-cü il tarixli Sərəncama görə isə şəhid ailələrinin və müharibə əlilləri ödənişli ali və orta ixtisas təhsil müəssisələrində təhsil alan hər bir övladına təhsil ödənişlərinin 2014-2015-ci tədris ilindən etibarən dövlət büdcəsi hesabına qarşılınır.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən, iqtisadi fəal vətəndaşların tərkibində işsizlərin payı 2016-cı ildə 4.9% təşkil etmişdir. İşsizliyə görə sosial

müavint alan işsizlərin sayı 0.7% civarında olmuşdur. Bu göstərici təbii ki, aşağı göstəricidir. Hansı ki, İEÖ -də işsizliyə görə sosial müavinətlərin əhatəliliyi 23% -dən yüksəkdir. Məsələn, Avropa İttifaqı ölkələrində 46% civarında, ABŞ –da 26% ətrafındadır.

2.3. Məşğulluq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi.

2 iyul, 2001-ci ildə qəbul olunmuş "Məşğulluq haqqında" Qanunda və tətbiq olunmas barədə 9 avqust, 2001-ci il tarixli Fərmanda bazar iqtisadiyatı şəraitində dövlətin məşğulluq siyasətinin iqtisad, hüquqi və təşkilati əsasları özəksini tapmışdır. Qanun və Fərmandan irəli gələn əsas məsələ (müddəalar), dövlət siyasətinin əhəmiyyətli liliyinin yüksəldilməsi, məşğulluğun inkişafına nail olunması üçün intitusional mühitin bərpa edilməsində və təkmil formaya çatdırılmasındadır.

Respublikamızda yeni mərhələdə məşğulluq siyasətinin daha da gücləndirilməsi öz növbəsində bu sahə üzrə mövcud olan problemlərin həll olunmasına və həmçinin vətəndaşların səmərəli məşğulluğunun təmin olunmasına istiqamətləndirilir. Hal-hazırda əmək bazarının sosial-iqtisadi inkişaf tempinə uyğunlaşdırılma mexanizminin müasir tələblərə cavab verən forma qurulması və formalaşdırılması, yeni vakant yerlərin açılması və müvəqqəti xarakterli sərbəstləşmiş işçi qüvvələrinin müadifə olunması məsələləri istiqamətində görülən tədbirlər və layihələrlə bərabər, ölkədəki əmək potensialından daha səmərəli formada istifadə olunması dövlətin prioritet götürdüyü məsələlərdəndir.

Bu prioritet məsələnin həlli istiqamətində görülən əsas tədbirlərdən birinə 2006-2015-ci illəri əhatə edən Məşğulluq Strategiyasıdır. Məşğulluq Strategiyasından irəli gələn məsələlər 24 noyabr, 2003-cü ildə "Azərbaycan Respublikasında sosial iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında" olan Fərmana və 11 fevral, 2004-cü il tarixli 2004-2008-ci illəri əhatə edən "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramına" söykənir. 20 iyun 2005-ci il tarixində hazırlanmış olan "2006-2015-ci illərdə Azərbaycan

Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı"nı əsas baza olaraq götürərək məşğulluq siyasəti istiqamətində fəaliyyətə başlanılmışdır.

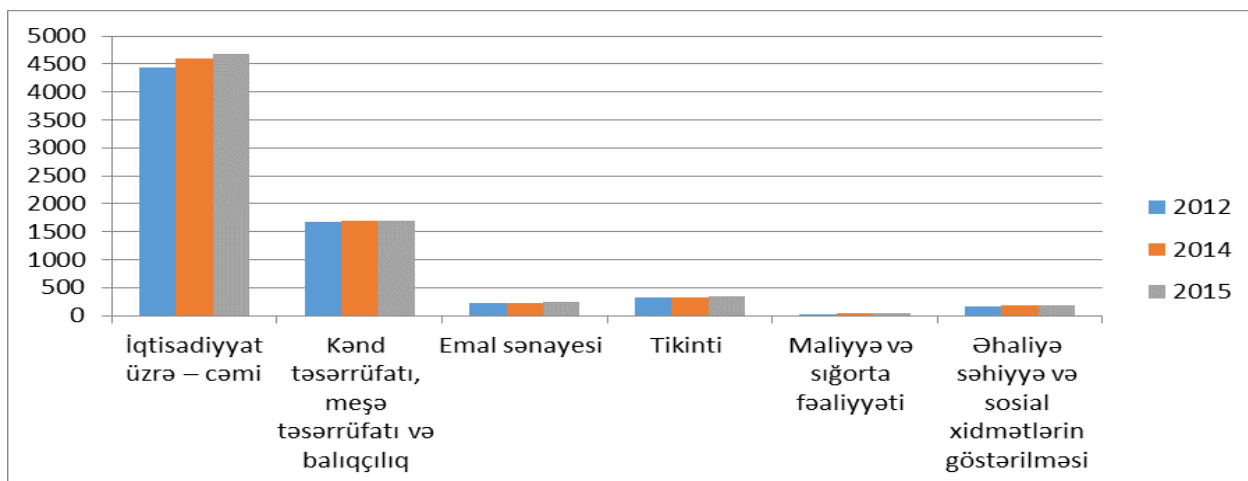
2005-ci il ilə müqayisədə 2015-ci ildə iqtisadi fəal əhalinin sayı 536,4 min nəfər artaraq 4923,4 min nəfər olmuşdur. Bunlarda da 4682,5 min nəfərini iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə fəaliyyət göstərən əhali, 239,2 min nəfəri isə işsiz vətəndaşları əhatə edir.

Cədvəl 2.5

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə məşğul əhalinin bölgüsü.

İqtisadi fəaliyyət növləri	2012	2013	2014	2015
İqtisadiyyat üzrə – cəmi	4445.3	4521.2	4602.9	4671.6
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	1673.8	1677.4	1691.7	1698.4
Mədəniyyət sənayesi	41.8	42.3	41.5	39.1
Emal sənayesi	215.6	224.1	227.1	239.8
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	31.2	32.3	29.8	27.1
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	24.7	25.7	25.8	25.4
Tikinti	321.8	325.5	334.1	336.4
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	646.8	664.0	681.9	693.7
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	182.7	183.8	185.1	197.1
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	48.9	49.2	55.7	61.5
İnformasiya və rabitə	58.7	58.1	59.2	60.3
Maliyyə və sığorta fəaliyyəti	26.9	30.6	32.8	33.0
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	74.8	79.4	85.6	89.7
Peşə, elmi və texniki fəaliyyət	54.6	56.3	58.5	59.6
İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi	49.2	52.4	53.7	55.2
Dövlət idarəetməsi və müdafiə; sosial təminat	281.7	282.3	285.2	287.3
Təhsil	349.0	366.2	367.3	373.5
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	165.4	171.8	176.5	180.8

İstirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət	61.1	61.8	67.8	69.6
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	136.6	138.0	143.6	154.1

Mənbə: <http://www.stat.gov.az/>

Cədvəl 2.8 dən görüldüyü kimi həyata keçirilən məşğulluq yönümündə tədbir, proqram və layihələrin nəticəsi olaraq bu istiqamətdə müsbət və perspektivli nəticələr əldə olunmuşdur. Məsələn, iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə məşğul əhalinin ümumi sayında dövlət sektorunda fəaliyyət göstərən əhalinin xüsusi çəkisi 31.5 faizini əhatə edirsə, 2015-ci ildə bu faiz göstəricisi 23.5%-ə azalmışdır. Qeyridövlət sektorunda fəaliyyət göstərən əhalinin isə ümumisayə bu dövrə görə 1.6 dəfə artmışdır.

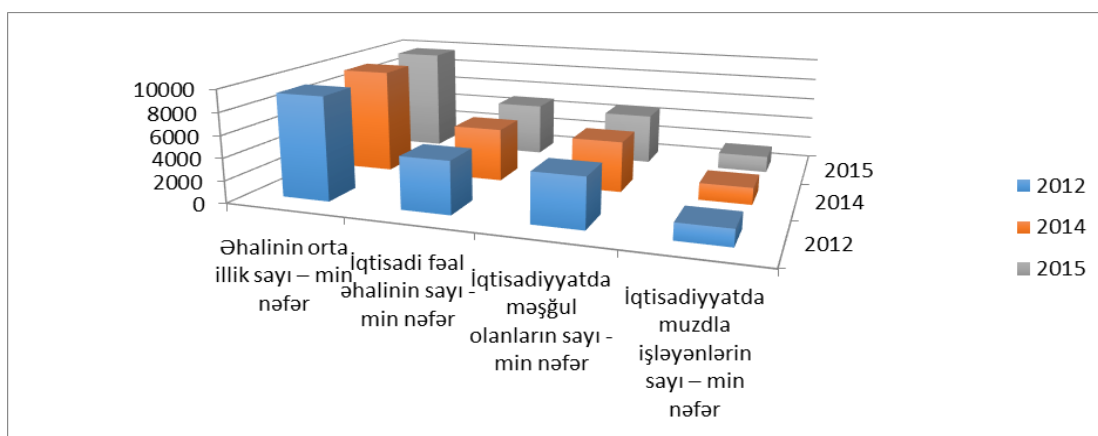
Kənd təsərrüfatı və balıqçılıq, sənaye, tikinti istehsal sahəsində fəaliyyət göstərən əhalinin ümumi sayı 2015-ci ildə 2538,6 min nəfəri əhatə etmişdir (başqa sözlə iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə fəaliyyət göstərən vətəndaşların 51.2% -ə qədər insan işləmişdir). Həmin il xidmətsektoru üzrə fəaliyyətini reallaşdıran əhalinin ümumi sayı 2321,4 min nəfər olub ki, bunun da məşğuləhalinin ümumi sayında xüsusi çəkisi 50.6% təşkil edib.

Cədvəl 2.6

Əmək bazarının əsas sosial-iqtisadi göstəriciləri

	2012	2014	2015
Əhalinin orta illik sayı – min nəfər	9395.7	9235.2	9949.1
İqtisadi fəal əhalinin sayı - min nəfər	4678.3	4820.1	4935.9
İqtisadiyyatda məşğul olanların sayı - min nəfər	4545.6	4806.9	4871.3

o cümlədən mülkiyyət formaları üzrə:			
dövlət	1357.1	1578.6	1876.2
qeyri-dövlət	3187.9	3524.1	3895.3
İşsizlər, min nəfər ²⁾	293.2	277.2	283.1
Məşğulluq xidmətləri orqanlarında rəsmi işsiz statusu alan şəxslər, nəfər	38793	24699	25837
onlardan işsizliyə görə müavinət alanlar	974	1911	1341
İqtisadiyyatda məşğul olan qadınların sayı - min nəfər	2123.9	2726.1	2363.8
İqtisadiyyatda muzzla işləyənlərin sayı – min nəfər	1487.9	1579.1	1582.7
Muzzla çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı - manat	391.8	484.1	486.7
Müəssisə, idarə və təşkilatlarda peşə hazırlığı keçmiş kadrın sayı - nəfər	7241	6711	7859
İxtisaslarını artırmış rəhbər işçi və mütəxəssislərin sayı - nəfər	20328	16342	17459

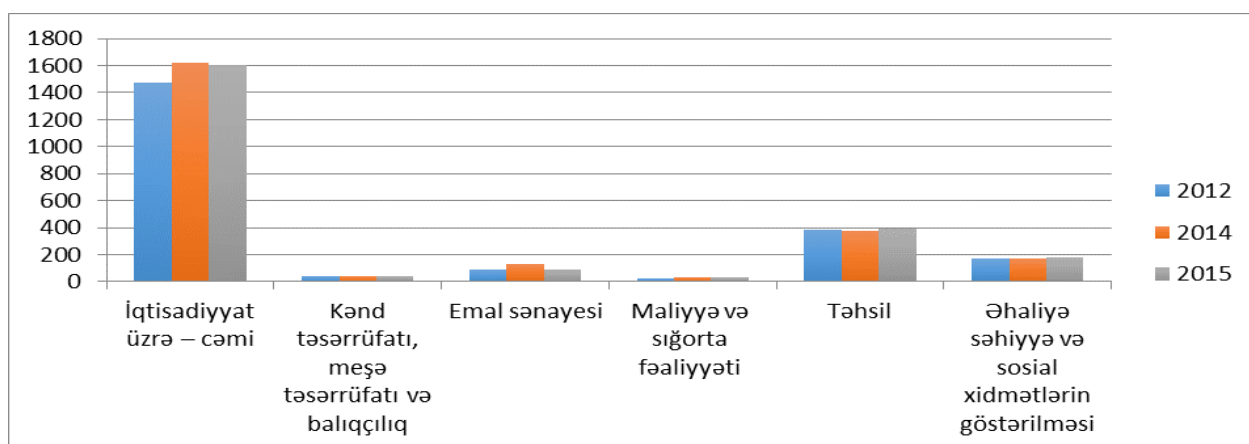
Mənbə: <http://www.stat.gov.az/>

Cədvəl 2.6 dan aydın olduğu kimi iqtisadi fəal əhalinin sayı (min nəfər) 2012-ci il üçün 9395.7 olduğu halda 2015-ci ildə bu göstərici artaraq 9949.1 min nəfər olmuş, iqtisadiyyatda məşğul olanların sayı (min nəfər) 4545.6 dən 4871.3 min nəfərə yüksəlmişdi. Bu da həyata keçirilən tədbir və proqramların bariznəticəsi olaraq göstərilməkdədir.

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə fəaliyyət göstərən əhalinin ümumi sayı 2015-ci il üçün 1513,2 min nəfəri (və ya 33,6%) müzdlə fəaliyyət göstərən əhalinin payına düşür. Müzdlə fəaliyyətini reallaşdıran əhalinn əksəriyyət hissəsi orta və iri müəssisələrdə əmək fəaliyyəti göstərən əhalinin payına düşür.

Şəkil 2.3

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə muzzla işləyən işçilərin sayı

Mənbə: <http://www.stat.gov.az/>

Şəkil 2.3 dən gördüyümüz kimi iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə muzzla fəaliyyət göstərən əhalinin sayı iqtisadiyyat üzrə 2012-ci ilə müqayisədə 2015-ci ildə 130 min nəfər artım olmuşdur. O cümlədən digər iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə də yüksəliş müşahidə edilmişdir. Lakin, bununla bərabər emal sənayesi, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, istirahət, əyləncə və incəsənət və.s sahələrində dəyişmə (artım) tendensiyası 0.8% göstərici ilə olmuşdur.

Rəsmi olaraq işsiz statusu verilmiş əhalinin sayı 29,7 min nəfər (yanvar, 2016-cı ilin əvvəlinə) olmuşdur. İşsiz əhali daxilində qadınların xüsusi çıxışı azalmış, 2015-ci il 39,8% təşkil etmişdir (2005-ci ildəki 52,7% -ə nisbətən).

Cədvəl 2.7

Məşğulluq və işsizlik

	2012	2014	2015
İqtisadi fəal əhali	4618.7	4940.1	4815.2
Qadınlar	2397.3	2275.3	2714.7
kişilər	2295.7	2377.7	2578.3
Məşğul əhali	4473.7	4663.8	4683.9
Qadınlar	2163.7	2236.9	2274.6
kişilər	2273.9	2338.6	2478.6
İşsizlər	245.7	239.7	247.6

Qadınlar	136.9	137.9	143.8
kişilər	102.5	97.7	103.7
onlardan:			
İşsiz statusu alan şəxslər	37.6	27.9	28.8
Qadınlar	16.5	11.7	12.1
kişilər	21.6	17.7	17.9

Mənbə: <http://www.stat.gov.az/>

Məşğullüğün yaradılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən prioritetlərə aşağıdakılar daxildir:

- Yeni texnologiyaların kicik sahibkarlıq subyektlərində tətbiq edilməsini stimullandırmaq və istehsalolunan məhsulların (yerli) rəqabət qabiliyyətliyini inkişaf etdirmək;

- Xarici iqtisadi fəaliyyətiştirakçıları və sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının qarşısında dayanan maneələrin aradan qaldırılması ilə sağlam rəqabət mühininyaradılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- Regionlar arası iqtisadi əlaqələrin yüksəldilməsi;

- Respublikamızın ÜTT –ye üzv olmasının ölkə iqtisadiyyatındakı və əməkazarındakı rolunun müəyən edilməsi (təsirlərinin araşdırılması) və bu istiqamətdə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- Ölkə xarici maliyyə qurumlarının kicik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinə cəlb olunması;

- Sığortasisteminin tıkmilləşdirilməsi, sığorta bazarında investisiya siyasətinin formalasdırılması, sığorta fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatların fəaliyyətlərinin təkmil formaya cətdirilməsi.

Əmək bazarında əmək resurslarının səmərəli və effektiv idarəedilməsi fəaliyyəti istiqamətində həyata keçirilən siyasətin bir neçə istiqamətləri vardır ki, bunlar da aşağıdakılardır:

- İşyerlərinə olan tələbatın vergi siyasəti və tarazlaşdırılmış investisiya yolu ilə qarşılanması;

- Mövcud iş yerləri ilə təklif edilən işçi qüvvəsi arasındakı tarazlığın təmin olunması;

- İşə düzəlməkdə maneələr ilə rastlaşan vətəndaşların məşğulluğunun təmin olunması üçün işsizlərin sosial müdafiəsinin təmin olunması tədbirlərinin reallaşdırılması;
- İnformasiya sisteminin yaradılması ilə işsiz vətəndaşların qısa müddətdə uyğun iş yerləri ilə təmin olunması;
- Uzunmüddətli kreditlərin kredit qoyuluşlarında xüsusi cəkilərinin artırılması, maliyyə kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi;
- Kadr potensialının inkişafına nail olunması istiqamətində peşə hazırlığı mərkəzlərinin, kadrların ixtisas artırma mərkəzlərinin və bu istiqamətdə olan mexanizmlərin inkişaf etdirilməsi;
- Müasir tələbləri qarşılayan iş yerlərinin yaradılması və əmək şəraiti və əməyin ödənilməsi baxımından mövcud iş yerlərindəki səmərəli və effektiv fəaliyyət göstərilməsini təkmilləşdirmək;
- Sahibkarlıq fəaliyyəti göstərilməsi üçün vətəndaşlara (içəxtaran və işsiz vətəndaşlar arasında bu sahəyə marağı olan vətəndaşlar üçün) yardım və köməkliliyin göstərilməsi;
- İşsizlik səviyyəsinin və məşğulluğun qiymətləndirilməsi və nəticələrin əldə olunması istiqamətində müşahidələrin həyata keçirilməsi;
- Məşğulluğun artırılması üçün çevik iş rejimlərinin tətbiqi;
- Sosial müdafiənin təmin edilməsinin ixtisara düşən işçi qüvvəsinə də şamil olunması;
- Əmək bazarının dəyişməkdə olan tələblərinə peşə təhsilini uyğunlaşdırmaq üçün bu istiqamətdə ixtisaslaşma və yeni ixtisas təsnifatlarının hazırlanması.

Ümumiyyətlə, respublikamızda məşğulluq siyasəti istiqamətində Məşğulluq haqqında”, 2006-2015-ci illəri əhatə edən “Məşğulluq Strategiyası”, 2007-2010-cu illəri, habelə 2011-2015-ci illəri əhatə edən “Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı” həyata keçirilmişdir. Həyata keçirilən islahatların nəticəsi olaraq əsas məqsəd yoxsulluğun minimuma endirilməsi, habelə əhalinin həyat və sosial rifahının yaxşılaşdırılması, məşğulluğun artırılması, ölkədə insan

inkişafı indeksinin və insan potensialının qornub saxlanması, inkişafına nail olunması yönündə müəyyən edilmiş tədbirlərhəyata keçirilmiş və bu istiqamətdə də davam etməkdədir.

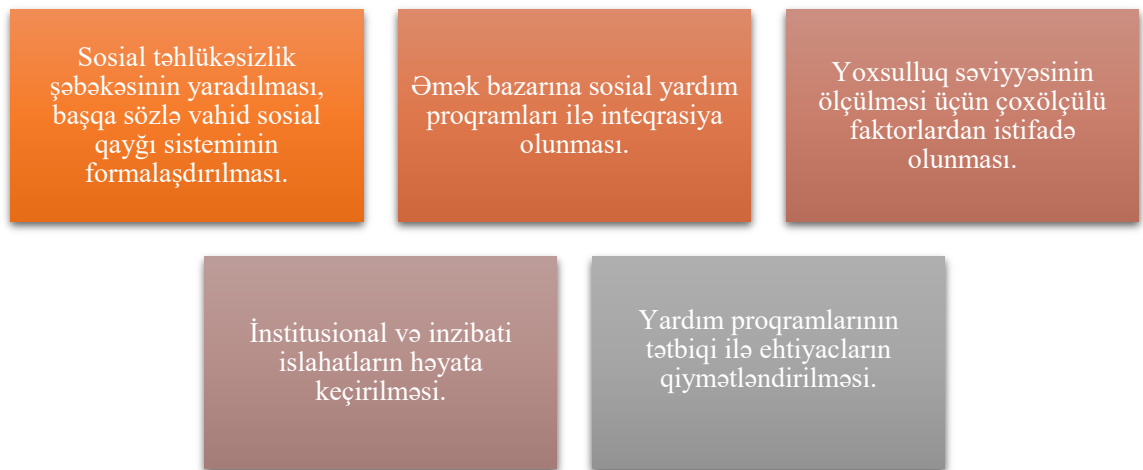
FƏSİL III. SOSIAL MÜDAFİƏNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN MEXANİZMLƏRİ

3.1 Sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsinin makro mexanizmi

Ölkəmizdə həyata keçirilən sosial müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsinin makro mexanizmi istiqamətində bir sıra sahələrin inkişafına nail olunması və yardım sisteminin dünya təcrübəsində tətbiq edilən sistemlər ilə müqayisə oluna bilinməsinə nail olunması təqdирə layiqdir. Sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsinin makro mexanizmi istiqamətində görülməçək işlərə aşağıdakılar aiddir.

Sxem 3.1

Sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsinin makro mexanizmi

Sosial təhlükəsizlik şəbəkəsinin yaradılması, başqa sözlə vahid sosial qayğı sisteminin formalaşdırılması. Vətəndaşların sosial baxımdan həssas qrup hissələrinin sosial müdafiəsinin təkmilləşdirilməsi, sosial təminatlılığın ünvanlılığının və əhatəliliyinin genişləndirilməsi, bu qrup əhalinin yoxsulluq risklərindən maksimal dərəcədə qorunmasının təmini, bu qrupdan olan insanların sosial təminat sistemində inteqrasiya olunmasının təmin edilməsi məsələləri vahid sosial qayğı sisteminin tətbiq olunması zərurətini meydana gətirmişdir. Bu sistemin yaradılması ilə əhalinin həssas qruplarının məşğulluq problemlərinin həll olunması məqsədi ilə əmək bazarına tətbiq olunan proqram və layihələrin stimullaşdırılması, vahid sistem formasında yardım və müavinət proqramlarının tətbiq olunması, maddi yardımdan əlavə natural və ya konkret ehtiyaclar istiqamətində yardımların göstərilməsi, bu ehtiyacın qarşılana

bilinməsi üçün mexanizmlərin hazırlanıb, tətbiq edilməsi, bu qrup əhaliyə təhsil, səhiyyə və s. xidmətlərinin dövlət büdcəsi hesabına qarşılmasının təmin olunması əsas siyasət kimi qiymətləndirilir.

Əmək bazarına sosial yardım proqramları ilə inteqrasiya olunması. Həyata keçirilən müxtəlif növlü passiv transfertlər vətəndaşların gəlirlərində müəyyən dərəcə artım yaratsa da yığımda heçbir dəyişiklik yarada bilmir. Bu proqramların əhatə etdiyi əhali çətin həyat şəraiti olan əhalidir, lakin bu proqramlar səmərəliyi bəzən aşağı olur. Əsasən, tətbiq edilən transfert köçürmələri passiv xarakterli olmağı səbəbindən aztəminatlı olan əhali üçün əmək bazarında fəallıqlarının azalmasına gətirib çıxarır. Bu səbəbdən də əmək bazarına çıxışın stimullaşdırılması və sosial proqramlar, aktiv məşğulluq tədbirləri reallaşdırılır.

Yoxsulluq səviyyəsinin ölçülməsi üçün çoxölçülü faktorlardan istifadə olunması. Mütləq yoxsulluq göstəricisi ilə respublikadakı yoxsulluq həddi müəyyənləşdirilir. Lakin, mütləq yoxsulluq göstəricisi aztəminatlı ailələr üçün xüsusi ehtiyac təminatını qarşılıya bilmir. Başqa sözlə, aztəminatlılıq yalnız maddi ölçü fonunda qiymətləndirmək ilə deyil konkret ehtiyac fonunda qiymətləndirmə ilə çoxölçülü yoxsulluq konsepsiyasının tətbiq olunması imkan verir. Aztəminatlılıq dedikdə əsasən, vətəndaşların lazımı səviyyədəgəlir əldə etməkləri və həmçinin istehlak tələbatlarını qarşılıya bilmək imkanları, istehsal resurslarından (su, torpaq, enerji ehtiyatlarından) istifadə, səhiyyə, təhsil və mədəni xidmətlərdən yararlanmaq, gender bərabərliyinin təmin olunması, sanitariya, gigiyena, ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması, kommunal və infrastruktur xidmətlərinə olan ehtiyacaların qarşılınması və s. bu kimi şərtlər ilə əlaqələndirilərək aztəminatlılıq ehtiyac meyarı ödənilir.

Respublikamızın sosial-iqtisadi inkişafı 2015-ci ildə mürəkkən xarici iqtisadi mühit ilə, habelə dünya enerji bazarındakı sabitliyin pozulması, milli valyutamızın devalvasiyası, devalvasiyanın nəticəsində gəlirlərin azalması və s. müşahidə olunmuşdur. 2015-ci ildəki mövcud şərait nəticəsində yoxsulluq faizi 5.3% olmasına baxmayaraq, 2016-cı sonrakı 3 il ərzində yoxsulluq 11.2% göstəricidə qərarlaşacaqdır. Bunun da nəticəsi olaraq aztəminatlı əhali təbəqəsinin qarşılaşa

biləcəyi sosial risklərə davamlılığı zəifləyəcək, sosial bərabərsizlik və yoxsulluq səviyyəsinin artmasına gətirib çıxaracaq. Bunun həll edilməsi istiqamətində makroiqtisadi sabitliyi və maliyyə dayanıqlılığını təmin olunması, beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin və milli iqtisadiyyatın maliyyə davamlılığının təmin edilməsinə şərait yaradan monetar siyasətin reallaşdırılması, vətəndaşların aztminatlı təbəqələrinin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi, sosial bərabərsizlik və yoxsulluq dərəcəsinin artması təhlükəsinin qarşısının alınması, təqaüd, pensia və əmək haqları və s sosial ödəmələrin real inflyasiya və devalvasiya nəzərdə tutulmaqla yüksəldilməsi yönündə tədbir və proqramların gücləndirilməsi və həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

İnstitusional və inzibati islahatların həyata keçirilməsi. Bildiyimiz kimi sosial yardımların reallaşdırılması zamanı bir neçə neqativ hallar müşahidə edilirki, bunlar saxtakarlıq və korrupsiya hallarıdır. Korrupsiyanın baş verməsi sosial inspektorların, həm də benefisiarların səhvi ucbatından ola bilər. Qeyd olunmalıdır ki, bu proqramların tətbiqi zamanı baş verən korrupsiya halı təsadüfi və niyyətli formalarda ola bilməsi mümkündür. Bu hal iki tərəfin həm sosial yardım proqramından faydalanmaq istəyən insanlar tərəfindən, həm də sosial inspektorlar tərəfindən ola bilər. Bu səbəbdən bu halların qarşısının alınması istiqamətində inzibati və institusional islahatların makro səviyyəli mexanizmlə həyata keçirilməsi sosial müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsində önəmli faktorlardan hesab edilir.

Yardım proqramlarının tətbiqi ilə ehtiyacların qiymətləndirilməsi. Bildiyimiz kimi, ən yoxsul və ehtiyacı olan kvintillər arasında mövcud iqtisadi vəziyyətə uyğun olaraq sosial yardımların bölgüsünün reallaşdırılması əhəmiyyətli məsələlərdəndir. Burada əsas istiqamət benefisiarların aztminatlılığının təyin olunmasıdır. Həmçinin buradan yoxsulluğun müəyyənləşdirilməsi anlayışı ortaya çıxır. Bu səbəbdən də ehtiyacların qiymətləndirilməsi baxımından proqramların həyata keçirilməsi maliyyə vəsaitlərinə qənaət olunması, çoxölçülü yoxsulluğun qiymətləndirilməsi, ünvanlılığın təmin olunması məsələləri və bu istiqamətdə həyata keçirilən proqramların səmərəliliyinə təsir göstərən əsas istiqamətlər kimi nəzərdən keçirilə bilməsi labüd haldır.

Sosial müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsinin makro mexanizmi istiqamətində sosn dövrlər bir sıra islahat və tədbirlər həyata keçirilməkdədir ki, bu da sosial siyasətin prioritet istiqamətlərindən hesab olunur.

Sosial müdafiənin tkmilləşdirilməsinin makro mexanizmi yönümündə sosial müavinatlar əhəmiyyətli hesab olunur ki, sosial müavinatların da artmaqda olan tələbləri qarşılaya bilməsi istiqamətində aşağıdakılar əhəmiyyətli hesab edilir.

Müavinat sisteminin çoxuşaqlı ailələrə də verilməsi istiqamətində həyata keçirilməsi. Son 10 il müddətində respublikamızda makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasında müşahidə edilən yüksəliş templəri ölkəmizdə sosial istiqamətli iqtisadi inkişafa səbəb olmuşdur. Bununla yanaşı əhalinin həyat şəraiti yaxşılaşması, yeni vakant iş yerlərinin və məşğulluğun yaranması (artırılması), həmçinin demoqrafik göstəricilər üzrə müsbət irəliləyişlərin baş verməsi üçün uyğun imkan yaratmışdır.

Sosial müavinatlar sisteminin məbləğinin artırılması və unifikasiyası. Bildiyimiz kimi sosial müavinatlar sosial yardımın ayrı-ayrı kateqoriya insanlara göstərilməsi üçün birdəfəlik və ya aylıq ödənilən pul vəsaitləridir. Cari dövrdə ölkəmizdə 35-dən çox növdə sosial müavinatlar və 8 növ təqaüdlər vətəndaşlara təqdim edilir. Burada ünvanlılığın təmin olunması (sosial müavinatların verilməsində) sahəsində bir neçə çatızmazlıqlar hələ də mövcud olmaqda qalır. Bəzi müavinatların təyin olunması şərtlərində meyarlar müəyyənləşdirməklə bu çatızmazlıqların qarşısının alınması istiqamətində işlər görülür. Bu istqamətlərə (meyarlara) məcburi köçkünlərə qida xərclərini qarşılaya bilmələri üçün, habelə kommunal, səhiyyə, təhsil, nəqliyyat və.s xidmətlərindən yararlanmaları üçün dövlət hesabına ayrılan birbaşa və aylıq müavinatlar təyin olunması məsələsinə yenidən baxılması, həmçinin ünvanlılığın təmin olunması ilə müavinatların məcburi köçkünlərə (aztəminatlı) verilməsi üçün qanunda bir neçə dəyişikliklərin edilməsi labüddür.

Sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsinin makro mexanizmi istiqamətində pensiya təminatının təhlili zamanı islahatların həyata keçirilməsi zəruri hesab edilir. Pensiya təminatı sistemində həyata keçirilən islahatların əsas məqsədi sığorta prinsiplərinin təkmilləşdirilməsi, toplanan sığorta vəsaitləri ilə əldə olunan pensiya hüquqları arasında balansın qorunub saxlanması, pensiya sisteminin risklərdən

müdafiə edilməsi, sığorta prinsiplərinə uyğun gəlməyən ödəmə yüklərinin maksimum dərəcə azaldılması, maliyyə davamlılığının təmin olunması istiqamətində işlərin görülməsindən ibarətdir. Bu səbəbdən ölkəmizdə mövcud sosial sığorta və pensiya sisteminin bir neçə sosial və iqtisadi risklərdən müdafiə edilməsi və dayanıqlılığının təmin olunması istiqamətində bir neçə təkmilləşdirmələrin həyata keçirilməsi zəruriliyi aktual məsələ olaraq qalmaqdadır. Pensiya və sosial sığorta sistemi istiqamətinə aşağıda qedy edilən istiqamətlər üzrə təkmilləşdirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı.

Maliyyə dayanıqlılığının uzunmüddətli dövr üçün təmin olunması. Hər bir dövlət üçün vətəndaşlarının doğulduqdan sonra gözlənilən orta ömür müddətinin yüksəldilməsi həyat səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi üçün əsas amillərdən biri kimi hesab edilir. Bu göstərici həmçinin İnsan İnkişafı İndeksinin göstəricilərindən biri kimi də istifadə edilir. Lakin, bu göstəricinin yaxşılaşması ilbəl pensiya təminatı sistemində ödəniş sisteminin və maliyyə dayanıqlılığının olmasını çətinləşdirir. Bu səbəbdən də dövlətimizin gələcək dövrlərdə bu kimi maneə və çətinliklər ilə qarşılaşmasının qarşısını almaq istiqamətində sistemin maliyyə dayanıqlılığı cari, orta və uzunmüddətli dövrdə təmin olunmalıdır.

Digər məsələ özəl pensiya fondlarının yaradılmasıdır ki, bu istiqamətdə dünya dövlətlərindən fərqli olaraq, respublikamızda qeyri dövlət pensiya sisteminin sosial sığorta sisteminin əvəzləyicisi hesab edilmir. Özəl pensiya fondlarının yaradılması ilə dövlətin öhdəsinə düşən sosial məsuliyyət yükünün azaldılmasına imkan verəcəkdir, həmçinin bazar şərtləri daxilində fərdlərə öz yığımlarını səmərəli dəyərləndirmək üçün şərait yaratmış olacaqdır.

Sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsinin makro mexanizmi istiqamətində müasir tələbləri ödəyən sistemin formalaşdırılması üçün bir neçə tədbirlər planının həyata keçirilməsi müsbət hal hesab olunardı ki, bunları da aşağıdakı kimisəciyyələndirmək olar.

- Pensiya sisteminin maliyyə dayanıqlılığının artırılması üçün uzunmüddətli dövrü əhatə edən tədbirlər planının hazırlanması;

- Makroiqtisadi göstəricilər dinamikasının yüksələn istiqamətdə getməsini nəzərə alaraq passiv yardım sisteminin aktiv əmək bazarı proqramları ilə əvəzlənməsi nəticəsində daima artmaqda olan tələbləri qarşılamaı;
- İnsanların sosial təminatının gücləndirilməsi üçün ünvanlılıq prinsipinin əsas götürülməsi və bu əhali qrupunun zəruri ehtiyaclarını qarşılamaı məqsədi ilə yaşayış standartları ilə təmin olunması;
- Bəzi növ sosial müavinatların təyin olunması şərtlərini bütçə məhdudiyyətləri nəzərə alınaraq dəqiqləşdirilməsi;
- Əlillik dərəcələrinin yaşayışminimumu və minimum istehlak səbəti müəyyənləşdirilərkən nəzərə alınması və bu qrup vətəndaşlara özəl istehlak səbətinin hazırlanması;
- Özəl pensiya fondalarının yaradılması istiqamətində praktiki və metodoloji işlərin görülməsi;
- Sosial sığorta yığımlarının əhatə dairəsinin genişləndirilməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsi;
- Gözlənilən ömür uzunluğu ilə pensiya ödənişləri zamanı tətbiq olunan annuitet faktorlarının əlaqələndirilməsi;
- Müavinatın çoxuşaqlı ailələrə verilməsi sistemində təkmilləşdirilmə işlərinin görülməsi;
- Aztəminatlı əhali qruplarının yoxsulluq risklərinin yüksək olmasını nəzərə alaraq sosial müdafiəsinin təmin olunması istiqamətində sosial təhlükəsizlik şəbəkəsinin yaradılması və.s. işlər görülməsi məqsədəuyğun olardı.

3.2 Sosial müdafiə sisteminin elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsi

Sosial müdafiə sisteminin formalaşması prosesində, habelə bir çox qlobal məsələlərdə keyfiyyət dəyişiklikləri müşahidə edilməkdədir. Sosial müdafiə siyasətinin yəndən baxılaraq təkmilləşdirilməsinə əhalinin rifah səviyyəsi ilə əlaqəli olaraq ictimai inkisafın bir sıra elementləri təsir göstərir. Bu elementlərə ictimai həyatın inkişafının dəyişkənliyi, demoqrafik problemləri, qloballaşma aid oluna bilər. İctimai həyatın inkişafının dəyişkənliyi, demoqrafik problemləri, qloballaşma və s bu

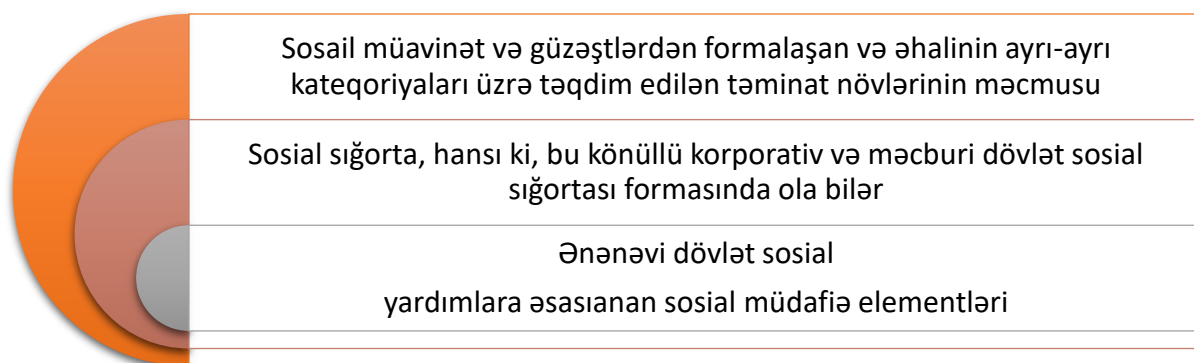
kimi elementlərin hər birinin social müdafiə sisteminə təsirlərinin təhlil olunması, qiymətləndirilməsi və bunlara uyğun nəticələrin alınması və nəticələrə uyğun formada konkret dövlətin social müdafiə sisteminin dəyişdirilməsi üzrə effektiv təkliflər planının hazırlanılması vacib problemlərdən olmuşdur.

Social müdafiə sisteminin əsas elementlərindən biri sosial təminatdır ki, bu da dövlət zəmanəti kimi çıxış edir. Dövlət zəmanətinin bu forması gəlirlərin səviyəsindən asılı olmayaraq dövlət və yerli idarəetmə büdcələrindən əhalinin müəyyən kateqoriyalarına təqaüd, muavinat, kompensasiya verilməsi formasında və yaxud güzəştlər verilməsi şəklində, pulsuz xidmətlərin təqdim olunması kimi reallaşdırılan təminat formasıdır.

Sosial müdafiənin digər elementlərinə sosial sığorta və social yardımı göstərmək olar. Ümumiyyətlə, hər bir ölkə üçün müəyyən edilmiş social müdafiə elementləri vardır ki, respublikamızda da bu elementlərin sayı üçdür. Bunlar aşağıdakı kimi səciyyələndirilir:

Sxem 3.2

Sosial müdafiə sisteminin elementləri

Dövlətin maliyyə ehtiyaclarının həcmindən, yaranmış sərəitdən, prioritetlərin sıralanmasından, qarşıya qoyulmuş hədəflərdən asılı olaraq qeyd edilən social müdafiə elementlərinin hər birindən eyni zamanda və yaxud iki elementdən və ya yalnız bir elementdən istifadə edilməsi, həmçinin üç elementin üçünün də tətbiq olunduqda, xüsusən cəkilərin nisbətlərinin düzgün qiymətləndirilməsi əhəmiyyətli hesab edilən problemlərdən biridir. Məhz bu səbəbdən bu problemin müvəffəqiyyətli həlli vətəndaşların qarşısında hökumətin əlverişli və effektiv social siyasət yürütməsini təsdiq edən başlıca göstəricilərdəndir.

Sosial təminat elementi üzrə respublikamızda 2015-ci ildən ÜSY istiqamətində əlilliyin və sağlamlıq imkanları məhdud olan vətəndaşların qiymətləndirilməsi sistemlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində geniş sahəli islahatlar həyata keçilməyə başlanılmışdır.

24 fevral, 2015-ci ildə “Ünvanlı sosial yardım haqqında” Respublika Qanunumuzda dəyişiklik edilməsi barədə 1204-İVQD sayılı Qanunu vasitəsi ilə ÜSY-nin təyin olunma müddəti 1 ildən 2 ilə artırılmışdır.

Respublikamızda 23 fevral, 2015-ci il tarixli 477 sayılı “Ünvanlı sosial yardım sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərmanın icrasına ilə əlaqədar mərkəzləşdirilmiş informasiya sistemində ÜSY-üzrə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Vahid Elektron Müraciət və Təyinat Alt Sisteminin (VEMTAS) qurulması, əhalinin ÜSY üçün fərdi kommunikasiya vasitələrindən yararlanılmaqla elektron formada müraciət olunması imkanının təşkil edilməsi və məlumatların VEMTAS-a müvafiq dövlət orqanları tərəfindən elektron şəkildə göndərilməsi üçün tədbirlər görmüşdür.

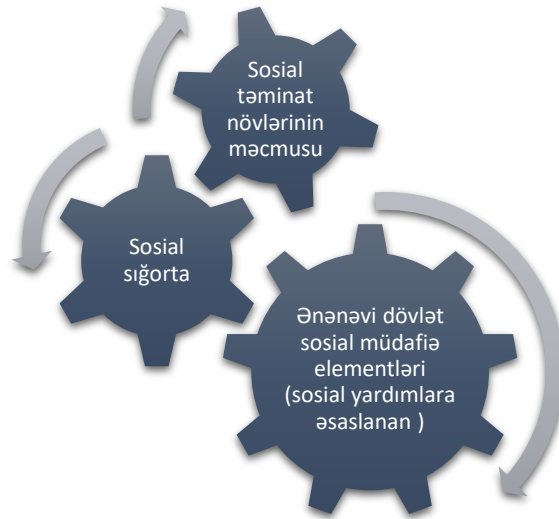
14 sentyabr, 2015-ci il 595 sayılı “Əlilliyin və sağlamlıq imkanlarının məhdudluğunun qiymətləndirilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərmana görə Tibbi Sosial Ekspertiza və Reabilitasiya Alt Sisteminin (TSERAS) Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin mərkəzləşdirilmiş informasiya sistemində fəaliyyət göstərməsi, əlilliyin və sağlamlıq imkanlarının məhdudluğunun qiymətləndirilməsi istiqamətində müraciətlər, əhaliyə elektron formada müraciət etmək şəraitinin yaradılması, qəbul olunmuş qərarlar haqqında məlumatları elektron şəkildə real vaxt çərçivəsində TSERAS-a göndərilməsinin təmin olunması, “Elektron hökumət” portalı vasitəsilə məlumatların əldə edilməsi imkanını yaratmaq üçün müayinə olunan insanların, işə götürənlərin və fəaliyyətilə əlaqədar bu məlumatdan faydalanan dövlət idarələrinin TSERAS-a çıxışının təmin olunması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilmiş və sistemin tətbiqinə başlanılmışdır.

Sosial müdafiə sistemi inkişaf etdikcə yeni paradigma formalaşmağa başlayır. Hənsi ki, bu paradigmanın əsas prioriteti odur ki, cəmiyyət üzvləri öz qabiliyyət və bacarıqlarına əsasən fəaliyyət göstərmələrinin qarşılığı olaraq qazanc əldə

etmələridir. Bu qazanc vasitəsi ilə də qazancını sığortalayır, nəticədə də sosial müdafiə sisteminin inkişaf etdirilməsində yeni, sığorta haqlarının ödənilməsində işçilərin gəlirlərindən ödəmələrin xüsusi cəkiyə malik olan bir sistemin formalaşmasına gətirib çıxardır. Lakin, bu cü paadiqmanın olması öz növbəsində daima artmaqda olan və stabil inkişafı olan əmək haqqının olmasını tələbedir. Belə ki, paadiqmanın üstün xüsusiyyətləri odur ki, pəsəkar hazırlıq və buna uyğun olaraq stabil inkişafı əməkhaqqı, tam məsğulluq və.s.daxildir. Sosial müdafiə sistemi elementlərinin qarşılıqlı əlaqədə olaraq inkişaf etməsi özlüyündə bir prosesi əhatə edir ki, həmin proses də aşağıdakı kimidir.

Sxem 3.3

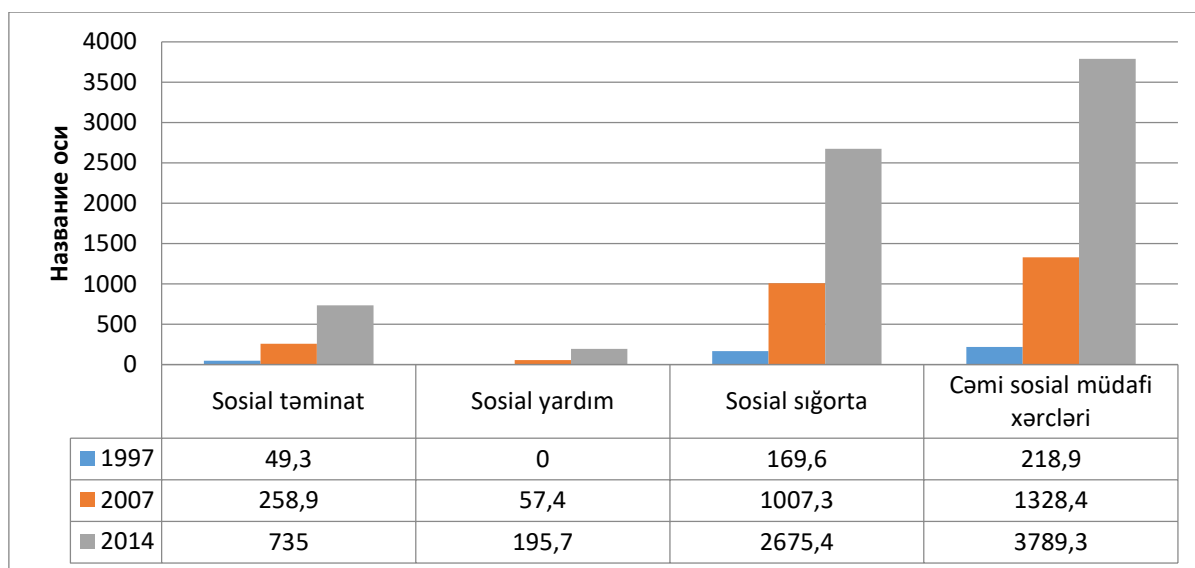
Sosial müdafiə sistemi elementlərinin tsiklik hərəkəti

Sosial müdafiə sisteminin elementlərinin son iyirmi il müddətində qarşılana vəsaitlərinin strukturudövlətimizdə bu sistemin inkişafının umümi mənərəyə uyğun formada inkişaf etdirildiyinin bariz nümunəsidir. Cədvəl 3.1 dən də gördüyümüz kimi sosial müdafiə sisteminin elementləri illər üzrə aşağıdakı kimi artım tempində getmişdir.

Cədvəl 3.1

Sosial müdafiə sisteminin elementləri illər üzrə artım tempi

Mənbə: <http://www.stat.gov.az/>

Belə ki, son 10 ilərzində sosial müavinətlər 2,7 dəfə, əlilliyə görə müavinətlər 8,3 dəfə, prezidentin fərdi təqaüdlərinin məbləği 4,8 dəfə, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün ödənilən müavinətlər 7,6 dəfə, artırılmışdır. Müharibə əlilləri olan vətəndaşlara verilən prezident təqaüdləri ötən dövr üçün I qrup əlillər üçün 67,8%, II qrup üçün 87,4%, III qrup üçün 99.6% təşkil edib.

Habelə, ÜSY proqramının icrasının uğurlu və səərəli olması üçün ölkə əhalisinin rifah halının yaxşılaşdırılması və sosial yardım təyinatına nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi nəticəsi olaraq ödəniş dövrü üçün ÜSY alan ailələrin sayı 37,4% azalmışdır. Bu da digər baxımdan üstünlüyü ondadır ki, hər bir ÜSY alan ailə üçün sosial yardım orta aylıq məbləği 24,7% artmış və manatla bu da 158 manata çatmışdır.

Respublikamızda sığorta pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə etibarlı sosial müdafiə sisteminin təşkili istiqamətində 2009-2015-ci illəri əhatə edən “Sığorta pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı” həyata keçirilmişdir. Budan əlavə hal-hazırda reallaşdırılmaqda olan 2016-2020-ci illəri əhatə edən “Sığorta pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı” da qeyd edilməlidir. Dövlət Proqramının nəticəsi olaraq könüllü sosial sığortalamanın tətbiqi, sığorta pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsi, habelə qeyri dövlət pensiya fondlarının fəaliyyəti ilə əlaqədar məsələlərin həll olunmasında atılan əsas addımlardandır.

Sosial müdafiə sisteminin əsas elementlərindən olan sosial sığorta istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərə həmçinin sığortaedənlərin qeydiyyatının tam formada avtomatlaşdırılması, məcburi dövlət social sığortası istiqamətində hesabatlar və sığortaödəmələri üzrə sığortaolunanlar barəsində məlumatlar elektron (online) qaydada qəbul olunması, sığortaolunanlar dövlət social sığorta sistemində avtomatlaşdırılmış qaydada uçota götürülməsi tədbirləri həyata keçirilmişdir. Qeyd edilənlər ilə bərabər, habelə əhalinin pensiya təyinatı üzrə lazımi sənədin təqdim edilməsinə ehtiyac olmaması və müvafiq müraciətlərin elektron(online) üsul ilə ünvanlandırılması, insanların elektron müraciətləri əsasında pensiya təyinatının avtomatlaşdırılmış üsul ilə vahid mərkəzdən həyata keçirilməsi tam olaraq reallaşdırılması istiqamətində tədbirlər planı həyata keçirilməkdədir.

Sosial müdafiə sisteminin elementi olan sosial təminat sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər görülməkdədir, habelə sosial xidmət təqdim edən dövlət müəssisələrinin maddi texniki bazasının daha da gücləndirilməsi, maddi texniki bazaların növləri və şəbəkələrinin genişləndirilməsi ilə bərabər, bu istiqamətdə fəaliyyət həyata keçirən qeyri kommersiya və qeyri dövlət təşkilatlarının sektor sahələrinin inkişaf etdirilməsi əsas prioritetlərdən hesab edilir.

Sosial müavinət sistemi istiqamətində isə sosial müavinətlərin unifikasiya edilməsi, sosial müavinət məbləğlərinin yüksəldilməsi üzrə tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Çoxuşaqlı ailələrə verilən sosial müavinətlərin daha da yüksəldilməsi, respublikada sosial müdafiə sisteminin qurulması və yoxsulluğun azaldılması istiqamətində ailələrin sosial yardım ala bilmələri üçün üsul və vasitələrin yaradılması, habelə onların ehtiyaclarının müəyyənləşdirilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi, minimum yaşayış standartarı ilə ehtiyac meyarının uyğunlaşdırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi və stabil olaraq bu istiqamətdə tədbirlərin görülməsi reallaşdırılmaqdadır. Sosial yardımların səmərəliliyinin artırılması üzrə sosial texnologiyalardan istifadə yollarının müəyyənləşdirilməsi, ÜSY sistemi üzrə fəal sosial yardım proqramları (güzəştli sosial kreditləşmə, özünədestək) tədbirləri reallaşdırılacaq.

Aztəminatlı əhali qruplarına, çoxuşaqlı ailələrə, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlara himayədarlıq edən ailələrə dövlətin əlavə dəstəyi mexanizmlərinin yaradılması, habelə himyayəə götürmək (himayədarlıq qayğısı) sisteminin daha da genişləndirilməsi üzrə zərurui hesab edilən işlərin həyata keçirilməsi labüddür. Əlil vətəndaşların cəmiyyətdən təcrid edilməsinin qarşısının alınması və sosial infrastruktur sistemindən maneə olmadan layihələrin hazırlanması, həmçinin bu şəxslərin qabiliyyət və bacarıqlarının inkişafı üçün şərait yaradılması, məşğulluğun artırılması istiqamətində peşə və sosial reabilitasiya müəssisə və təşkilatlarının sayının artırılması məqsəduyğundur.

Böhran vəziyyətlərində vətəndaşların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istiqamətində fəvqəladə vəziyyətlər ilə əlaqədar qabaqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi və idarə olunması sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi, yanğın təhlükəsizliyi, mülki müdafiə tədbirləri, xilasetmə işinin qurulması, vətəndaşların və ərazilərin texnogen və təbii xarakterli fəvqəladə vəziyyətlərdə qorunması, bu istiqamətdə maarifləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi zəruri hal hesab edilir.

Sxem 3.4

Sosial müdafiə sistemi elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsi.

Belə ki, respublikamızda formalaşan sosial müdafiə sistemi getdikcə inkişaf etməkdə və dəyişməkdə olan paradigmalər üzrə uyğun olaraq təkmilləşdirilməkdədir.

3.3 Ünvanlı sosial yardımın təkmilləşdirilməsi

Respublikamızda “2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında Yoxsulluğun azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət proqramı” çərçivəsində ünvanlı sosial yardım yaradılmışdır. ÜSY-nin qanunvericilik bazasını “Ünvanlı dövlət sosial yardım haqqında” Qanun tənzim edir. Ünvanlı sosial yardımın əsas məqsədi aztəminatlı əhali qrupunun yoxsulluqdan müdafiə edilməsi və mümkün qədər sosial risklərdən qorunulmasına istiqamətləndirilmişdir.

Respublikamızda ünvanlı sosial yardım yaradıldığı ildən bəri yoxsulluğun azaldılması istiqamətində uğurla fəaliyyətini reallaşdırmaqda davam edir. Ünvanlı sosial yardım 2006-cı ildən əhaliyə verilməyə başlanılmışdır və həmin il yoxsulluq səviyyəsi 20,9% göstəricisində idi, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin 2015-ci ilə olan məlumatına görə bu göstərici 2016-cı ilin yanvar ayı üçün artıq 4.8% olmuşdur. Bundan əlavə ünvanlı sosial yardımdan 49,000-dən çox ailə 2007-ci ildə faydalanırdısa, artıq 2016-cı ildə bu ailələrin sayı 105,007-ə yüksəlmişdir.

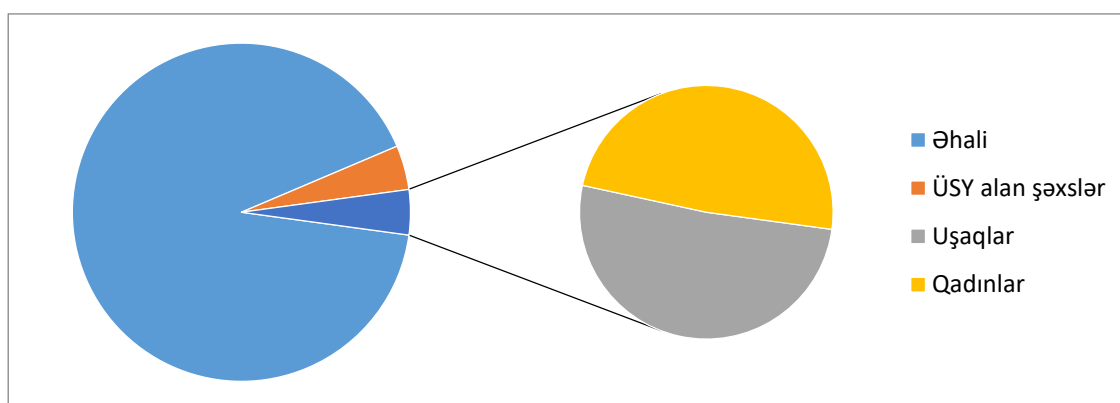
ÜSY proqramının maliyyələşdirilməsi dövlət büdcəsinə reallaşdırılıb ki, 2016-cı ildə sosial təminat və sosial müdafiə məqsədi ilə dövlət büdcəsindən 2 milyard 699,5 milyon manat vəsait ayrılmışdır. 2017-ci il üçün isə bu vəsaitin sosial müdafiə həcmi 2 milyard 80 milyon (ümumi xərclərin 13,2%), sosial təminat xərcləri isə 2 milyard 116,7 milyon manat təşkil etmişdir.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə, ÜSY çərçivəsində 2016-cı ildə sosial müavinətlər 105003 min ailəyə (452549 nəfər) təqdim edilmişdir. Təxminən ölkə əhalisinin 6% vətəndaşı ünvanlı sosial yardım almışdır. Bu əhali arasında 236543-ü uşaqlar, 225001-i isə qadınlar təşkil etmişdir. Orta aylıq ÜSY bir nəfər üçün məbləğ 36,47 manat olmuşdur. ÜSY məbləğinin müəyyənləşdirilməsi üçün ehtiyac meyarı əsas götürülür. Ehtiyac meyarı 2014-2017-ci illər üzrə aşağıdakı kimi olmuşdur.

Cədvəl 3.2

Ehtiyac meyarı 2014-2017-ci illər üzrə

	2014	2015	2016	2017
Ehtiyac meyarı	100 AZN	105 AZN	105 AZN	116 AZN
Yaşayış minimumu	125 AZN	131 AZN	136 AZN	155 AZN

Mənbə: <http://www.stat.gov.az/>

ÜSY verilməsində son dövrlərdə nailiyyətlərə əldə olunmağına baxmayaraq, müəyyən problemlər də qaçılmaz hal alıb. Problemlərdən biri ÜSY-nın bəzən aztəminatlı hesab edilməyən insanlara (gəliri yüksək olan ailə və vətəndaşlara) verilməsidir. Respublikamızda yoxsulluq həddi azalan istiqamətdə getsə də, ünvanlı sosial yardım alan ailələrin sayında gözə çarpacaq dərəcədə artım müşahidə olunur. Aparılmış tədqiqatların materiallarından və dövrü mətbuatdan da alınan məlumatlara görə aztəminatlı əhali qruplarına aid olmayan ailəyə ünvanlı sosial yardım göstərilir, və nəticədə də sosial yardım üçün ayrılan vəsait effektivliyini itirmiş olur. Bu problemin aradan qaldırılması istiqamətində Əmək və Əhalinin Sosial Müafiəsi Nazirliyinin hər il ÜSY alacaq olan aztəminatlı vətəndaşların adlarını ictimaiyyətə açıqlamaqla şəffaflığı təmin edir və korrupsiya hallarının azalmasına, ayrılan büdcənin ünvanına çatdırılmasına imkan verir.

ÜSY-nin dəqiq və düzgün ünvanlanması üçün sosial büdcənin məhdud olduğu indiki dövrdə səmərəli istifadə olunması əsas şərtidir. Respublikamızın ümumi iqtisadi

inkişafına nail olunması üçün ÜSY-nin səmərli istifadə olunub prioritetlərinə çatması ilə əldə oluna bilər. Belə ki, ünvanlı sosial yardım əhəlinin (ailələrin) həyat şəraitini yaxşılaşdırmaqla, onların qida, məhsul və xidmətlərə olan tələbatlarını yüksəldir və nəticədə də bu ümumi iqtisadiyyatın xeyrinə olan hal kimi qiymətləndirilir.

Bildiyimiz kimi, ünvanlı sosial yardım sahəsində əsas çatışmazlıqlardan biri yardımın bəzi hallarda aztəminatlı əhəli qrupuna aid olmayan insanlara verilməsidir. Hansı ki, ünvanlı sosial yardım almağa olan ailələrin müəyyən səbəblərə görə yardımdan faydalana bilməmələridir. Burada əsas səbəb kimi korrupsiya halları və informasiya çatışmazlığı amilləri ola bilər. Bu problemlərin həll olunması istiqamətində Gürcüstan nümunəsindən yararlanmaqla, monitorinq və qiymətləndirmə mexanizmini təkmil formaya çatdıraraq ünvanlı sosial yardım alınması istiqamətində qanuni haqqa sahib olmayan ailələrin (vətəndaşların) bu yardımdan məhrum olunması ilə sosial büdcənin məhdud olduğu indiki şəraitdə məqsədəuyğun hal hesab edilərdi. Gürcüstan təcrübəsində bu istiqamət üzrə həyata keçirilən işlərdən biri sosial işçilər və nümayəndələrdən gizlədilər bilən əşyaların qiymətləndirmə siyahısından çıxarılması ilə müşahidə edilmişdir. Bununla bərabər, maddi rifahlı müəyyən olunan yoxsulluq həddindən artıq olan ailələrin ünvanlı sosial yardım almalarına çətinlik yaradılması istiqamətində bir çox əşyaların (əsasən, yüksək dəyərli əşyaların) qiymətləndirilməsi zamanı qəbul edilən balları yüksəldilmişdir. Britaniya təcrübəsində isə yerli icra hakimiyyətləri daxilində bu sahədə və digər sahələrdə səmərəsiz fəaliyyətə qarşı (əsasən, fırıldaqçılıq) mübarizə komandaları təşkil edilmişdir.

Sosial müafiə sisteminin kompleks sahə tənzimləmə və planlaşma obyektinə kimi, mikro və makrosəviyyəli idarə olunma xüsusiyyətlərini və müəyyənləşdirilmiş funksional məqsədlərin həllələrinin təmin olunması istiqamətindəki göstəricilər sistemi ilə əlaqədardır. Sosial tənzim etmə respublika iqtisadiyyatının sosial və iqtisadi sahələrin, sosial müdafiə sisteminin fəaliyyətinin səmərəsi, inkişaf dinamikası, habelə insan inkişafı indeksinin daha da yüksəldilməsinə istiqamətləndirilən mexanizmlər vasitəsi ilə idarə edilir. Sosial müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi iqtisadi və sosial siyasət ilə əlaqəli olub, nəticələri ilə birbaşa

bağlıdır və sosial tərəqqi problemlərini və vəzifələrini həll edən tədbirlər və proqramların məcmu kompleks Dövlət Proqramları ilə təkmilləşdirilirlər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Respublikamızda ödən illər müddətində əhalinin sosial müdafiə sisteminin gücləndirilməsi məqsədi ilə bir neçə məqsədəuyğun addımlar atılmış, tədbirlər görülmüş və qanunvericilik təkmilləşdirilmişdir. Lakin, buna baxmayaraq mövcud vəziyyətin təhlili göstərir ki, respublikamızda həyata keçirilən tədbir və proqramların intensivliyi və əhatəliliyi qəmaətbəxş səviyyədə hələ deyil. Bu səbəbdən mövcud problemlərin həlli istiqamətində bir neçə təkliflər irəli sürülmüş və həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olduğu düşünülür.

2015-2016-cı illər ərzində respublika əhalisinin pensiyaçı vətəndaşlarına tamamilə plastik kartlarla ödəniş təmin olunmuşdur, habelə 2016-cı ildə orta aylıq əmək haqqında minimum əmək haqqının payı 25,6% həcmində müəyyənləşdirilmişdir.

2013-cü il ilə müqayisədə 2016-cı ildə hər bir ailə üzvü üçün təqdim edilən ÜSY həcmi 31% artaraq 157,4 manata yüksəlmişdir (adambaşı müəyyənləşdirilən məbləğ isə 2016-cı ildə 22,6% artaraq 35,4 AZN olmuşdur). 2013-cü ildən başlayaraq hər il ünvanlı sosial yardım alan vətəndaşın adı ictimailəşdirilmiş və bu istiqamətdə şəffaflıq təmin edilmişdir. 2012-ci il ilə 2013-cü ilin müqayisəsi göstərir ki ünvanlı sosial yardım alan ailələrin sayı 17,6% və ya 22 min azalmışdır. Ünvanlı sosial yardımın təqdim edilmə vaxtı əvvəllər bir il olsa da hal hazırda bu müddət iki ilə artırılmışdır. Ünvanlı sosial yardım almaq istəyən əhalinin müraciət üçün təqdim etdikləri sənədlərin sayı onbeşdən üçə endirilmişdir. Yaşayış minimumu ilə nisbətə ehtiyac meyarı 78,3% (0,7% geriləyib) olmuşdur. 2012-ci il ilə meüqayisə göstərir ki, sosial müavinətlərin təyin edilmiş vətəndaşların sayı 2016-cı ildə 14,8%, müavinət səviyyəsinin hər bir nəfər üçün səviyyəsi isə 15,1% yüksəlmişdir. Minimum pensiya ölçüsündə 2012-ci il ilə 2016-cı il arasında müqayisədə isə artım olmuşdur ki, bu da 28,1% olmuşdur. Təyin edilmiş orta aylıq pensiya məbləği 2016-cı ildə 2012-ci ilə nisbətən 23,1% artım olmuşdur.

Sosial müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aşağıdakılar təklif kimi səciyyələndirilir:

- ÜSY verilməsi ilə əlaqədar bir çox İEOÖ-də konkretləşdirilmiş şərtlər mövcuddur. Respublikamızda bu təcrübədən faydalanmır. Burada şərtlərin əsas istiqaməti əhalinin rifahının yüksəldilməsi, yoxsulluğun minimuma endirilməsi və aradan qaldırılması istiqamətindədir;

- Əlil vətəndaşların əmək prosesinə cəlb olunması və onların fiziki qabiliyyətləri nəzərə alınaraq onlara uyğun iş şəraitinin, iş rejiminin qurulması məqsədi ilə nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur. Əlil vətəndaşların iş yerlərinə daha yaxından cəlb olunması istiqamətində qanunvericilikdə qeyd edilir ki, hər bir müəssisədə ümumi işçi sayı 50-100 arasındarsa 4%, 100-dən çoxdursa 5% işçini əlil işçilər təşkil etməlidirlər.

- Sosial müdafiənin həyata keçirilməsi istiqamətində ünvanlılıq prinsipinin əsas götürülməsi, əhalinin sosial təminatının gücləndirilməsi və lazımı yaşayış standartları ilə təmin olunması yönündə təkmilləşdirmə işlərinin həyata keçirilməsi;

- Yaşayış minimumu və yaxud minimum istehlak səbəti müəyyən olunan zaman əlillik dərəcələri nəzərə alınmaqla təşkil edilməsi, habelə bir qrup insan üçün istehlak səbəti onlara xas formada hazırlanması məqsədəuyğundur;

- Bəzi növ sosial müavinətlərin təyin olunması şərtlərinin dəqiqləşdirilməsində büdcə məhdudluqları nəzərə alınmaqla təşkil edilməsi;

- Müavinət sistemini çoxuşaqlı ailələrə də şamil etmək;

- Pensiya sisteminin uzunmüddətli dövrü əhatə etməsi üçün maliyyə dayanıqlılığının artırılması tədbirlərini həyata keçirtmək;

- Resurs potensialını formalaşdıraraq sosial təminat, sosial müdafiə və sosial tələbat sisteminin təkmilləşdirilməsinə və qarşılmasına nail olunmaq, həmçinin sosial müdafiə istiqamətli proqramların həyata keçirilməsi istiqamətində məqsədli proqramların hazırlanması, habelə resurs potensialının bölgü və yenidən bölgü sistemini təkmil formaya çatdırmaq;

- Respublikamızda pensiya təminatının təkmilləşdirilməsi, əsasən da özəl pensiya fondlarının yaradılması yönündə praktik və metodoloji işlərin görülməsi v.ə.s.

Istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. "Sosial müavinətlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
2. «Yaşayış minimumu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 5 oktyabr, 2004;
3. Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı (2003-2005);
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı, Bakı, Qanun, 2001;
5. "Əhalinin sosial müdafiəsinin təkmilləşdirilməsi problemləri" mövzusunda Magistr Dissertasiyası, M.Fikriyyə Tofiq qızı, Bakı 2015 (4.12);
6. "Sosial inkişaf və sosial müdafiənin tənzimləmə siyasəti". Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının məruzələri. İqtisadiyyat. № 6/2012. s.120-128;
7. "Sosial inkişafın planlaşma strategiyası". Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının məruzələri. İqtisadiyyat. № 5/2012. s.125-131;
8. "Sosial inkişafın və sosial müdafiənin tənzimlənməsi". Az.ETKTİ və Tİ, Elmi əsərlər. № 3/2013. s.117-127;
9. Sosial təhlükəsizlik şəbəkələri və onların maliyyələşmə mənbələri. İqtisad Elmləri: Nəzəriyyə və Praktika – Elmi Jurnal. 2011;
10. İqtisadi tədqiqatlarda bəzi ekonometrik üsullar: Regressiya təhlili və panel üsulu. Azərbaycanın Vergi xəbərləri jurnalı 2012-ci il, IV buraxılış;
11. Azərbaycanda sosial təminat sisteminin təkmilləşdirilməsində beynəlxalq konvensiyaların rolu. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri Jurnalı, 2013;
12. Aktiv Sosial Yardım Siyasəti: Özünəməşğulluqla əmək bazarına inteqrasiya. Beynəlxalq Hüquq və İnteqrasiya Problemləri Jurnalı. 2012-ci il;
13. Çoxuşaqlı ailələrə verilən müavinət sistemləri. Bakı Dövlət Universiteti. Elmi konfransın materialları-2013;
14. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər). "Respublika" qəzeti, 13 fevral 2004-cü il;

15. Quliyeva N.Q. Hüseyinov R.A. Azərbaycanda yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasında ünvanlı sosial yardım mexanizminin effektivliyi;
16. Əmək və Sosial Problemlər üzrə ETTM elmi əsərlər toplusu, 4-cü buraxılış, Bakı,2007;
17. Həsənov R.T. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modellərinin konseptual əsərləri. Bakı, 1998;
18. Əliyev M.N. Pensiya hüququnun problemləri. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı,2004;
19. Azərbaycan Respublikasında 2011-ci il üçün ehtiyac meyarının həddi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 22 oktyabr 2010-cu il;
20. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi;
21. Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (2016) Səlim Müslümovla müsahibə;
22. Хижный Э. Государственная система социальной защиты граждан в странах западной Европы. М.: УНИОН РАН, 2006, 272 с.:
23. Жеребин В.М., Романов А.Н. Уровень жизни населения. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. 592 с.;
24. Хижный Э. Государственная система социальной защиты граждан в странах западной Европы. М: УНИОН РАН, 2006, 27.

İstifadə edilmiş internet resursları

1. www.mlspp.gov.az;
2. www.wikipedia.org;
3. www.e-qanun.az;
4. www.google.az;
5. www.azstat.org;
6. www.cabmin.gov.az.

РЕЗЮМЕ
КЕРИМЛИ АФАГ ГЮЛЬОГЛАН
НАПРАВЛЕНИЯ УЛУЧШЕНИЯ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ

Во введении обосновывается актуальность темы диссертации, характеризуется степень изученности проблемы, обосновывается практическая значимость работы, ставятся цель и задачи, отражаются сведения об апробации результатов исследования и их внедрении.

В главе I под названием «Концептуальные основы и методология социальной защиты» проведен сравнительный анализ исторических этапов развития формирования системы социального обеспечения, а также наряду с изучением научных подходов различных ученых был проведен анализ систем социального обеспечения разных стран.

В главе II под названием «Анализ и оценка социальной защиты» анализируются показатели уровня жизни, социальной помощи, пособий и нынешнего состояния пенсионной системы в целом.

В главе III под названием «Совершенствование механизмов социальной защиты» выдвинуты предложения по обеспечению устойчивости системы социальной помощи, пособий и пенсий, формирования и развития системы социального обеспечения.

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

SUMMARY
KARİMLİ AFAG GULOGLAN
IMPROVEMENT OF SOCIAL SECURITY PROBLEMS

In an introduction part the paper introduce the importance of the problem, aims and objectives, the practical importance of the work and literature review and important scientific research done by the different scientist.

The first chapter called “Conceptual basis of social protection and methodology” legislative and economic aspects of social security system, comparatively investigated historical aspects of the formulation of social security system and international experience.

The second chapter of the paper called “Social security analysis and evaluation” analysed current situation of social assistance and benefits and pensions system.

Last chapter named “To improve the mechanism of social protection” investigated and gave policy implications on social assistance, benefits and pension system sustainability.

The dissertation consist of introduction, three main chapters, and conclusion and policy implications.

REFERAT

Bir çox ölkələrdə olduğu kimi Respublikamızda da dövlətin sosial iqtisadi inkişafının əsas istiqamətini sosial problemlərin həll olunması təşkil edir. Buna baxmayaraq, sosial-humanitar problemlər, iqtisadiyyatda baş verən transformasiyalar ölkənin daim üzləşdiyi məsələlərdəndir ki, bu da nəticədə əhalinin həyat səviyyəsinin lazımi normalarda ödənilməsində ciddi çətinliklər meydana gətirmişdir. Respublikamızda müstəqilliyin ilk vaxtlarında siyasi vəziyyətin, həmçinin dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilə bilməməsi insanların sosial müdafiə sistemində çıxışını tamamilə qarşısını almışdır. Müharibə dövrü və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmaması yoxsulluğun və işsizliyin sürətlə dinamik şəkildə artmasına səbəb olmuş, minimum yaşayış standartlarına vətəndaşların əlyətərliyini aşağı salmış və həssas qrupların yoxsulluq təhlükəsini artırmışdır. Bu səbəbdən dövlətin 1994-2003-cü illəri əhatə edən sosial-iqtisadi siyasət həyata keçirtmişdir. Bu siyasətin həyata keçirilməsində əsas məqsədlərdən biri əhalinin maddi-rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi, yoxsulluq və işsizliyin minimum səviyyəyə azaldılması, əhalinin aztəminatlı təbəqəsinin sosial müdafiəsinin təmini, makroiqtisadi sabitliyin və dayanıqlı iqtisadiyyat sisteminin yaradılmasından ibarət olmuşdur. Məhz bu səbəbdən Azərbaycan dövləti ötən dövr ərzində xalqın həyat rifahını yüksəltmək və firavan gələcəyini təmin etmək üçün sabit iqtisadi baza yaratmaq, həmçinin sosial təminat sisteminin beynəlxalq standartlara uyğun təşkil edilməsi üçün müasir çağırışlara cavab verən sistemin formalaşdırılmağa çalışmışdır. Yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf bu müddət ərzində ölkə üçün əsas prinsiplərdən olmuşdur. 2000-ci ildən ölkəmiz BMT tərəfindən irəli sürülmüş Minilliyin inkişafı bəyannaməsinə qoşulmuşdur. Bu bəyannamə ölkədə yoxsulluğun azaldılması və təminatı zəif olan əhali kütləsinin daim diqqət mərkəzində olmasını aktuallaşdırmışdır.

Respublikamızın makroiqtisadi sabitliyinin təmin olunması, iqtisadi potensialın yüksəldilməsi, infrastruktur təminatının, biznes və investisiya mühitinin yaxşılaşmasına 2004-cü ildən başlayaraq icra olunan sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyaları əsas səbəb olmuşdur. “2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan

Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı” və “2008-2015-cillərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” qəbul edilmiş və bunlarla yanaşı paralel sosial təminatla dair normativ qanunvericilik aktları təkmilləşdirilmiş və pensiya, ünvanlı sosial yardım, sosial müavinətlər, məşğulluq və s. məsələləri əhatə edən proqramlar vətəndaşların həyat səviyyəsini yaxşılaşdırılmaq, sosial və iqtisadiyyatda müşahidə olunan müsbət meyilləri daha da möhkəmləndirmək, yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması istiqamətində müvafiq tədbirlərin reallaşdırılmasını və təşkilini davam etdirmək məqsədilə icra edilmişdir. Dövlətimiz sosial təminat sahəsində bir sıra beynəlxalq konvensiyaların müxtəlif maddələrini və bəndlərini ratifikasiya etmiş və bununla bərabər maddələrin ödənilməsi üçün yeni öhdəliklər öz üzərinə götürmüşdür.

Sosial müdafiənin ötən dövr ərzində ilkin formasının yaradılmasına baxmayaraq, sosial müdafiənin təkmilləşdirilməsi və müasir tələblərə cavab verən sistemin qurulması zərurəti hələ də aktual məsələlərdəndir. Hazırda sosial müdafiə sisteminin daha təkmil və səmərəli təşkili mövcud olan müavinət sistemində müəyyən səmərəsiz müavinətlərin olması və unifikasiyaya ehtiyacın duyulması, pensiya sisteminin maliyyə dayanıqlılığını, yardım sisteminin müasirləşdirilməsi və şaxələndirilməsi nəticədə əhəlinin lazımı həyat şəraiti ilə təmin edilməsi və onların minimum yaşayış standartlarına çıxışı və potensial yoxsulluq və işsizlikdən sığortalanmaları zərurətini göz önünə gətirir.

Tədqiqatın obyektini sosial müdafiənin Azərbaycan Respublikasında əsas rolu və təkmilləşdirilməsi problemləridir. Tədqiqat işinin predmetini müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında mövcud olan sosial müdafiə sisteminin nəzəri-metadoloji aspektlərinə yeni formada yanaşılması təşkil edir. Tədqiqatın nəzəri-metadoloji əsaslarını sosial sferanın idarəedilməsi istiqamətində tədqiqatlar aparmış görkəmli iqtisadçı alimlərin əsərləri, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi normativ-hüquqi aktlar və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları təşkil edir.

Dissertasiya işinin informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının,

Dünya Bankının, Elmi Tədqiqat İnstitutlarının materalları, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiə, İqtisadiyyat, Səhiyyə Nazirlikləri, eləcə də digər nazirlik və komitələrin, həmçinin internet məlumatları istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu giriş, üç fəsil, nəticə və təklifləri özündə birləşdirmişdir.